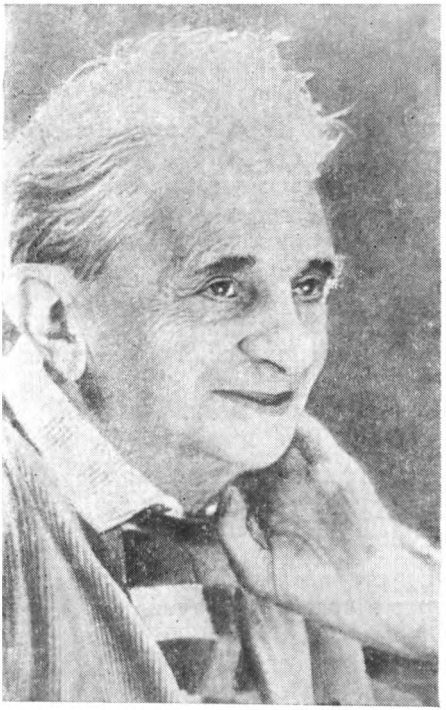

ЙОЖЕФ ЛЕНДЄЛ

ЧАКЛУН

ПОВІСТЬ

Йожеф Лендел (1896—1975) — угорський письменник. Прозаїк, поет. Автор книжок «Вишеградська вулиця», «Неспокійне життя Ференца Пренна», «Що витримає людина», «Визнання Ріхарда Тренда» та ін. Лауреат державних премій — ім. Аттіли Йожефа та ім. Кошута. Повість «Чаклун» написана 1961 р.

Був він чужий і дивився похмуро, виглядав на років сорок чи трохи більше. Документи були в порядку. Прізвище чужого знали тільки в сільраді. Молодші кликали його дядьком Андрашем, старші — просто Андрашем. І всі вважали — яке кому діло до того, що віднині він житиме тут, у селі.

Власне кажучи, він і не в селі жив. Коли прийшов, переночував у сільраді, другого ж дня — саме розгорнулися весняні роботи — його призначили сторожем. Він охороняв зерно, вкриті парусиною мішки; від села туди була добра година ходи. Взагалі він з'явився дуже до речі в ту гарячу пору — чоловіків перебрала війна, а з жінки сторож абиякий. І те було добре, що він чужий — такий не вкраде для себе, бо нікуди сховати, а братів-сватів, кому міг би дозволити взяти дорогоцінного зерна, у нього нема. Невідомо, ким-чим був раніше? Та хай він був не знати ким — з розбійника вийде найкращий охоронець. Добре й те, що старий Герасим може тепер здихатись сторожування. Бо хоч він і старий, але єдиний на селі справжній тесля.

Якраз ремонтували корівник, і Герасим знову взяв до рук сокиру. Він тесав крокви, а головне навчав своєї справи тих небагатьох хлопців, котрі поки що тільки і вміли, що сяк-так загострити кілка.

Добре сторожував чужий, усе було, як треба, але не злюбили його за те, що бачили — він охоче залишається там, за селом, на самоті. Замість того, щоб з кимось побалакати, замість того, щоб запитати, чи не дадуть йому десь притулок, коли скінчиться весняне сторожування, замість того, щоб скромно, чи хай навіть хвалькувато, розповісти про себе — хто він, і що він, і таке інше,— Андраш мовчав. Якби був хвалько, то поза очі обов'язково посміялися з нього, але полюбили б, якби поскаржився на долю — пожаліли б. Але людям не подобалось, що він усе сидить надворі — чи на купі зерна, чи біля вогню — і мовчить, якщо до нього не звертаються, а як звернуться, то буркне щось і знову замовкне.

Ну, отож і сказали всі, що їм нема до нього діла, хай собі буде, як хоче. Через тиждень вже ніхто про нього і не згадував. Ті, що зналися з ним, звикли, хто ж не мав стосунку до польової сторожки, то й забув, що чужий належить до цього села. А в перші дні про нього говорили всі. Поява чужого — то на селі подія.

Цей чоловік був як колода, що під час лісосплаву зачепилась на мілині. Поки що міцна, але там вона й струхлявіє. Хіба що з першою повінню попливе далі. З тієї колоди вже нічого не збудуєш, не візьмеш на дрова, бо мокра; вона тут, і наче й нема її, ні тобі друг, ані ворог. Через тиждень вже навіть літнім вдовам не спадало на думку, що чужий міг би стати господарем їхнього дому. Не скидався він на того, кого могло б принадити тепло хатнього вогнища. Їв всухом'ятку, іноді готував собі з борошна якесь там вариво, присмачене смальцем, а проте якби кого попросив — не тільки вдову, будь-кого,— жодна жінка не полінувалася б з обідом для трактористів передати і йому чогось. Адже люди розуміли — їм добре, бо вони тут народились і живуть тут з власної волі, а якби довелось потрапити на чужину, то і їх тягнуло б додому. А йому, літньому самотньому чоловікові, певне, погано було жити тут з примусу, з дивного, тяжкого, незбагненного й жорстокого примусу. Бо вони, звичайно, знали, що не з власної волі потрапив сюди цей чужий.

Лиш одне їх заспокоювало: те, що він, очевидно, лиха людина; про це говорили його похмурість, насуплені брови, важкий погляд чорних очей. Хоч, якби хто придивився, то помітив би, що з-під насуплених брів чужого на світ дивляться — правда, понуро — не чорні, а зовсім сині очі.

Про те, що він тут не з власної волі, знали всі, та як з ним все це сталося, навіть він сам не зміг би до ладу розповісти. Невідомо де, невідомо як, невідомо яка — спіткала його велика несправедливість, найбільша, коли правда обертається кривдою й виходить за межі людського розуміння. Тут винний — невинний, жертводавець — сам жертва, котра прагне вже лиш одного — впасти, мов поранений звір, у кущах і знеможено завмерти.

Усі вже звикли до нього і майже забули про його існування. Сторожує там собі в полі — і все.

Лише старий Мішко не знав, що то за один отой новоприбулий, бо ще не стрічав його, бо туди в ліс, де Мішко випалював вугілля, новини доходили з запізненням.

Отож, коли в суботу по обіді Мішко їхав додому, вмостившись на прив'язаному до воза ящику з вугіллям, біля сторожки, зробленої з березових кілків, він притримав коня й зупинився.

Сторожка на перший погляд здавалась не дуже доладною будівлею, але в ній ясно горіло маленьке вогнище і чоловік, що сидів коло нього, виглядав на такого, з ким можна було б погомоніти. Бо там, у лісі, випалюючи вугілля, за цілий тиждень хіба що з конем тільки й побалакаєш.

Сидячи на ящику з вугіллям, Мішко привітався:

— День добрий!

Чужий відповів на вітання, і старий незграбно зліз з воза, перекинув зроблені з конопляної мотузки віжки коневі на спину, підійшов ближче і присів навпочіпки біля вогнища. З кишені гімнастерки він витяг акуратно розрізаний для скручування цигарок газетний папір і простягнув аркушик чужому, тримаючи другий скарлюченими пальцями.

Решту паперу старий сховав назад до нагрудної кишені. Потім витяг з кишені штанів пучку тютюну — більше, ніж потрібно на одну цигарку,— й простягнув чужому. Той підставив папір. Мішко знову поліз до кишені й сипнув тютюну також і собі.

Вони заходилися крутити цигарки. Мішко робив це дуже старанно, повільно слинив папір і водночас пильно роздивлявся чужого. Той підняв з багаття тліючу гілочку й чекав, щоб першим, як годиться, припалив власник тютюну.

Старий два-три рази затягнувся, уважно подивився на чужого і лиш після цього обізвався:

— Добре тут?

— Добре.

Мішко пошукав очима, чи нема тут якого пенька, щоб присісти. Пенька не було, сидіти навпочіпки було незручно, і він опустився на коліна, як і господар.

— Ти не пішов би вуглярувати? — запитав він, тицьнувши великим пальцем у бік воза.

— Мене посилають,— похмуро відказав чужий,— а не я іду.

— То ти такий слухняний та сумирний хлопець?

— Розумій, як знаєш.

Мішко був невисокий дідок з сиво-жовтою бородою і синіми-синіми очима і отак, стоячи на колінах, скидався на карлика. Він не образився на слова чужого, бо й сам був гострий на язик.

— А ти, я бачу, справжній сторож. На порядну людину дивишся спідлоба, а як навідається злодій, то, певне, дременеш.

— Може бути. Або дам йому прикурити.

— Легка наука.

— Легка.

— До того,— Мішко знову тицьнув пальцем у напрямі коня, який спокійно чекав,— треба іншого розуму, як до сторожування.

— Іншого.

— А ти зміг би випалювати вугілля? Га?

— Ну, якби довелося, зміг би.

— Ти хочеш сказати, що вже випалював вугілля?

— Тільки бачив, як випалюють,— відповів чужий іронічно.

— Бачити — не значить уміти. Я питаю — ти зміг би сам випалювати вугілля?

— Може, не дуже добре, але зміг би. Та повчився б у того, хто вміє. Це твоє ремесло?

— Якщо врахувати, що кожної весни тут випалюю вугілля я, то можна сказати, що це моє ремесло. Але можливо, з мене такий же вугляр, як і тесля. Мій дім, правда, теплий і, вважай, добрий дім. Але вікно стоїть у стіні косо. Мені добре, а іншим смішно,— весело говорив старий.

Чужий тепер дивився на нього привітно, і тому Мішко поставив питання руба:

— Що скажеш, як запитаю — пішов би ти зі мною випалювати вугілля?

— Якби мене посилали, я відповів би — гаразд.

— Тоді готуйся, завтра знову заїду, заберу тебе й одвезу. Звичайно, як маєш охоту.

— Охоти не маю. Але краще... словом... випалювати вугілля — це добре. Але хіба ти начальник, ти вирішуєш?

— Хвалити бога, ні. Але це неважко залагодити. Випалювати вугілля — це тобі не чорнило псувати. Тут можна й без протекції. То писарське діло часом ласкаве, часом лукаве. А лопата, пилка, сокира — це такі любки, що не ображаються, як їх притиснеш, вони не втечуть. Хоч і спи з ними. Словом, призначаю тебе вуглярем! Будемо вдвох — я, значить, директор, а ти — робітничий клас. Мій теперішній помічник ще й могорич поставить, якщо йому запропоную місце сторожа. Це такий, що за будь-яку роботу візьметься, аби тільки не працювати і щоб спати досхочу.

— А там, де ти директором, спати не можна?

— Коли як. Певне, ти знаєш, що вугілля горить і вночі?

— Може, більше й не знаю, але це — знаю.

— Ну от. Теперішній мій горе-помічник... серед старих такого ще не бачив. Одним словом, йому саме в сторожі! Так спить, що злодії і його можуть закинути на віз. Ну, хай так. Але він і коли не спить, то не дуже беручкий до роботи. Хай би хоч пару лопат землі кинув на купу, де вибивається полум'я, а тоді б і лягав собі. Та де там — цей не ляже знову, бо для того треба ж спершу встати!

— Знаєш що,— сказав чужий роздратовано,— не бери ти мене випалювати вугілля.

— Стривай лиш, спершу послухай. Ніякий я не директор, хіба ти жартів не розумієш? Адже вночі я буду стерегти, а ти можеш спати. Тільки потім, вранці, мені треба спокійно поспати. Пристаєш на це?

— Я вже сказав, що нікуди не піду. Пошлють — то інша річ.

— Та ні! Послухай! Вночі я. Вранці до обіду — ти. Після обіду запряжемо коня, разом привеземо дерево...

Чужий знизав плечима.

— Під вечір розберемо одну купу. Тоді не так парко, та й легше помітити, якщо десь жарина дише. Нові купи я запалюю по понеділках. Ну?

Чужий мовчав.

— Спробуємо. Як бува не спрацюємося, сторожування застанеш будь-коли. Вуглярем більше заробиш.

— Ну, добре.

Мішко зажмурився. Він піднявся з колін і знову присів навпочіпки, схиливши голову набік, і тепер його сиво-жовта прокурена борода лежала на грудях навскоси.

— Пиляти любиш? — запитав він трохи згодом.

Чужий паличкою ворушив вугілля.

— Ну, любиш пиляти?

— Ні.

— Тоді порядок. Бо і я теж — ні. Так-так, і я теж! Хай дідько вхопить ту частину мого тіла, котра любить працювати. Але зроду ще не траплялось мені відпочивати два дні підряд. А так. Працюємо, та стережемось, щоб, бува, не підвередитися,— проспівав він.

Чужий кивнув і посміхнувся.

— Все! — підсумував старий. Він знову витяг з кишені гімнастерки папір і сягнув рукою в кишеню штанів, що нап'ялися від сидіння навпочіпках. Закурили ще.

— Сім'я у тебе є?

Чужий мов і не чув.

— Я маю на увазі, що десь там, звідки ти родом. Син? Дочка? Жінка?

Чужий навіть не змигнув, він дивився перед себе в землю так, немов хотів пропекти оком земну твердь.

— Ну, добре. Не хочу тебе допитувати. І словами краще не розкажеш.— Скарлюченими пальцями Мішко розчесав бороду. Міркував, як би його повернути розмову на інше.— Скажи мені одне лиш, брате,— обізвався він по хвилі,— бо лиш одне мене цікавить, тільки прямо скажи — сварлива у тебе вдача чи ні?

Тінь посмішки промайнула по обличчю чужого.

— Кожен вважає занудою іншого.

— Правда! Чиста правда! Спитай мою жінку: «Що за чоловік Мішко?» Тобто я. То вона тобі наговорить: «Ледащо, пропиває гроші, грубіян». Вдома лиш її голос і чути. Скрипить, як немащене колесо. А я мовчу. То це її дратує. І як наслухаюсь — гоп на ліжко. Швиргону з ніг чоботи, одвернусь до стіни і дам хропака. Ото вже моє колесо. Це якщо вдома треба спати. Бо взимку я сплю в стайні, взимку я біля коней.

— Теж непогано.

— Краще й не треба. Працювати з конем — то найкраще. І собі вигоду маєш. Дерево, фураж привезеш коли хочеш. Та ще й усі похвалюють. «Ото справжній чоловік, цей Мішко!» Аякже! Ну, і повозитися з конем треба. Нагодувати, напоїти, та все вчасно. З цим я не жартую. Але щоб я їх чистив? Глянсував? Це вже хай робить той, хто їх запрягає. Зробить — добре, не зробить — так і буде. Коні наші такі, як і укривала — ляснеш долонею, тільки курява здійметься. То не ляскай. І не бий. Правда?

— Не знаю.

— Глянь на цього коня,— він обернувся в бік коня, який так само тихо чекав.— Я його ніколи не б'ю. Як він мене розсердить — лаю його матір. Путній кінь усе добре відчуває, якщо він у руках путнього чоловіка.

Чужий кивнув. Йому подобався балакучий дідок, та ще він радів, що спекався осоружного сторожування. Недобре було йому день у день тут сидіти та думу думати.

Старий Мішко віддавна був єдиним і, можна сказати, визнаним на селі вуглярем. Працював він від перших весняних струмків до жнив. Але його помічники змінювались по два-три рази кожного «сезону».

Робота була нелегка, а молодих і дужих людей до неї не ставили. Та вони і не пішли б вуглярами, головним чином, через вечори, через суботні вечори. Вугілля, що горіло під груддям землі, не можна було полишити і в суботу ввечері. То що це за життя? Людина не почуває себе людиною, якщо вона в суботу не вдома і не може побанитись. Помитись, потім хлюпнути на розпечений камінь холодної джерельної води, щоб бурхнула пара, потім змінити білизну і з розчервонілим, лиснючим обличчям у самому спідньому перебігти до хати. Там перехилити чарчину, а як можна, то й дві, потім одягтись і сидіти собі — взимку в хаті, влітку надворі, на призьбі, розглядаючись навколо. Непогано також піти по сусідах, постояти у когось під вікном, перекинутися словом з перехожим,— коли старий чоловік не може без того, то що вже казати про молодих. Якби суботнього вечора не було, то вже й ведмедеві у лісі краще, бо ведмідь принаймні у лісі господар. А людина почувала б себе гіршою від білки, що скаче по деревах. Білка хоч знає наперед, що незабаром, наприклад, піде дощ, і розповідає про те своїм одноплемінникам чи хто її там знає, кому. Людина ж у лісі жити може тільки за умови, що вона час від часу повертатиметься додому, в село. А хлопцеві, котрий має дівчину, замало знати, що вона у нього десь там є...

Отже, Мішко не дуже міг перебирати помічниками. Але в суботу і він не хотів лишатися в лісі. В п'ятницю він лише закладав дерево в яму, в суботу вранці прикривав його землею, насипав височенький горбок, а підпалювати виходив лише у неділю пополудні, а то й у понеділок.

Дерево повинно горіти повільно, інакше з нього вийде не вугілля, а попіл. Траплялось, що купи можна було відкривати лиш у суботу. В такому разі Мішко зносив дерево у вуглевипалювальну яму, але певний час не підпалював його. А як починали допитуватись: «Коли буде вугілля?», у Мішка напоготові була відповідь: «Хіба я знаю? Може, замість вугілля знайду лише попіл. А матері твоїй!.. Що це вам, завод?..»

Було й таке, що в найгарячішу пору робота у ковалів зупинялась на два-три дні. Звичайно, Мішка не звільняли, бо замінити його не було ким, але старому й самому бувало соромно в таких випадках. А знайти когось, хто згодився б і в суботу лишатись у лісі, було просто неможливо.

Те, що ніхто не мав смаку до вуглярства, позначилось і на стані вуглярської хижки, хоч колись вона була міцною й добротною. Недалечко, в ущелині, струменіло чисте джерело. Підлога хатини, зроблена з розколотих надвоє і укладених на дві товсті модринові колоди полін, лежала на висоті п'яти сходинок над землею. Балки трималися б і сто років, звичайно, за умови, що хтось конопатив би щілини свіжим мохом та часом наколов би трохи дранок, щоб полагодити дах. Бо в дощ зверху текло. Підходяще дерево на дранки знайшлося б поблизу, та нікому не потрібний дім швидко занепадає, як і людина, яку ніхто не любить. Коло хижки була і стайня, щоправда, теж підупала, але у справнішій її половині ще можна було б тримати двоє-троє коней. Не було лише людини, котра дала б лад цій оселі, що стояла за десять верст від села.

Тут, у лісі, в ущелині, оточеній деревами, де легенько куріли при-

трушені землею купи, якось особливо впадало в око те, що Мішко й чужий, уклавши між собою спілку, не помилились у виборі.

Бо у Мішка був такий звичай, що вночі він не менш як разів чотири прокидався і виходив провідати купи. Там, біля куп, стирчала і лопата, застромлена в землю, завжди на одному і тому ж місці, щоб була напохваті, щоб не треба було її шукати. Коли язичок полум'я вибивався з-під землі, Мішко швидко кидав на нього одну-дві, а часом і з десяток добрячих лопат землі з рову, що оточував яму. Тому досі ніколи не траплялося лиха, дерево не згоряло дощенту, а гарненько собі обвуглювалось.

Те нічне пильнування Мішко вважав за неабияке діло. І то цілком слушно, бо якби він не виходив до куп, то на ранок на їх місці палало б велике вогнище, і багато праці, а ще й дерево — в кожній купі по п'ять возів дерева — пішло б намарне. Лише перед світанням Мішка зморював справжній глибокий сон, що тривав майже до полудня. Жовтувате світло із закурених віконець анітрохи не заважало йому. Він смачно хропів, розкинувшись на низенькому тапчані, навіть не скинувши баранячого кожуха. Мішкова борода й кожушане хутро були однакового кольору, і лиш хропіння та сопіння виказували, з якого боку голова сплячого. Мішко завжди спав не роздягаючись, не скидав він і постолів.

Андраш, лягаючи спати, роздягався і вночі не прокидався. Вкривався своєю одежею. Щовечора він мостив собі на тапчані постіль — із трьох набитих сіном мішків з-під зерна. До світанку мішки розповзались, і знову крізь широкі шпарки між товстими дошками підіймався пронизливий холод. Можливо, через це Андраш прокидався дуже рано. А може, він звик до того ще колись, у своєму минулому житті — так само, як Мішко звик вставати по кілька разів щоночі. Бо Мішко завжди, відколи себе пам'ятав, мав справу з кіньми, коровами, вівцями. Що ж до чужого, то запис, зроблений у сільраді, свідчив, що його «колишня професія — пекар».

Колишній пекар на світанку вперше оглянув купи. Але, дякуючи Мішковим турботам, з ними ніколи нічого не траплялось. Потім Андраш вхопив двоє відер і спустився до тихого джерела, що струмувало з-під скелі. Вода була свіжа й чиста. Правда, вона мала терпкий присмак живиці, бо струмок пробивався між вузлуватим корінням великої сосни. Кришталево чиста джерельна вода в гущавині дерев і кущів смородини здавалася майже чорною від постійної тіні.

Чужий перейшов з повними відрами через веселу галявинку — така рівна галявина серед суворого лісу завжди веселе місце, тут і дим гарно пахне. Зійшов до джерела і вдруге, щоб не треба було весь час оглядатись на воду, готуючи страву та прибираючи в хижці,— все це також було його ранковим обов'язком. Не те щоб Мішко наказав це робити, але якби Андраш не робив, то все воно так би й стояло. Мішко не любив таких «бабських» справ. Ще раз — уже втретє,— сходивши до джерела, він налив свіжої води в кормушку, що була поблизу. Якщо кінь ночував у стайні, Андраш водив його напувати. І давав йому сіна. Але кінь найчастіше вільно ходив собі всю ніч. З весни до зими вовків як і не було, і досвідчену, розумну тварину можна було спокійно лишати на свіжому повітрі. Так і людині зручніше, і коневі краще, бо він може пастись собі на волі. Лише як збирались зранку їхати по дерево, то тримали коня в стайні. Так постановив Міш-

ко, і тут його слово було вирішальним, оскільки він у будь-який час заіграшку знаходив коня в лісі, не так, як чужий.

Андраш, настачивши води для господарства, розпалив у залізній пічці вогонь, присів на найвищій сходинці і взявся чистити картоплю. З одного боку поставив коло себе відро з митою картоплею, з другого — важкий чавун, між ногами — мішок з картоплею. Коли чавун наповнився, Андраш знову помив картоплю, навшпиньках зайшов у хату і поставив чавун на плиту.

Мішко в таку пору ще спав. Андраш вийшов, знову обійшов купи. Він пам'ятав про них і тоді, коли чистив картоплю. А як треба було, то лишав і хатню роботу, щоб кинути пару лопат землі туди, де вибивався вогонь. Оглянувши купи, Андраш заходився прибирати кімнату. Збризкав підлогу й підмів її віником, зробленим із зелених березових гілок. Мішка він розбудив, як приспів сніданок.

Старий підвівся, тильною стороною долоні протер очі і проказав свою ранкову примовку:

— Вставайте, молодці, спеклися вже млинці!

Це було і «з добрим ранком», і молитва, і все, що треба. Ще й заміняло умивання.

Поки їли картоплю, закипів чай — окріп заварювали пахучим листом смородини.

Харчі, хліб їм мали привозити двічі на тиждень. То було справою фурмана, котрий приїздив по вугілля. І він привозив, якщо не забував. Коли ж забував, то доводилось день-два сидіти на самій картоплі, Мішко привозив її кожного тижня цілий клумак. Але забудькуватий фурман при першій же нагоді присилав з кінним посильним хліб, що його пекла Мішкова жінка. Мішкові — зі свого, чужому — з виданого йому борошна. Хлібини були однакові. Молоко теж присилали, у двох березових посудинах. Мішкові привозили молоко з-під його власної корови, чужому — з сільської молочної ферми. Це теж ішло в рахунок авансу.

Крім того, Мішкова дружина присилала квашені огірки, кисле молоко, зрідка масло, а часом і шматочок м'яса. Але завжди суворо попереджала, що то для Мішка. Як посланець звичайно приїздив хлопчина-підліток, котрий радів, що може проїхатись верхи; він те попередження переказував, трохи ніяковіючи. Фурман же повторював його слово в слово, як щось само собою зрозуміле.

— Ясно, ясно,— казав в таких випадках Мішко й підморгував.— Ясно.— І одразу ж викладав на стіл м'ясо. Якщо посланцем приїздив хлопчина — садовив і хлопчину.

— Їжмо швидше, поки не заплісняві́ло.

Та ні Мішкові нічні пильнування, ні Андрашеве досвітнє порання, ні паювання харчів і тютюну ще не могли б породити дружби між обома чоловіками. Це було природно. Природно було і те, що вони пиляли або різали в лісі дерево. Природно було, що коли закладали дерево в купи, то Мішко командував, а чужий слухався.

Та незабаром між ними з'явилося щось інше, щось більше за звичайну взаємну доброзичливість, і це найкраще було видно тоді, коли вони в лісі складали на віз колоди.

Вони розпилювали стовбури дерев на триметрові колоди, бо довші не влізли б у вуглевипалювальну яму. Майже завжди нижній кінець стовбура був набагато товщий од верхнього. Мішкові чомусь було жаль цього одинокого чужака, а той відчував себе міцнішим за свого

низькорослого напарника. Тому обидва чоловіки завжди намагались стати до товстішого кінця колоди. Вони просто змагалися в цьому. Часом Мішкові, інколи чужому вдавалось вхопитися за товстіший кінець, і тоді вони вже не випускали його з рук.

— Іди на той бік,— гукав то Мішко до Андраша, то Андраш до Мішка, залежно від того, хто вхопився за важчий кінець. З цього пізніше виникло щось, що можна було б назвати по-різному, але обидва удавали, ніби й не помічають того.

Мішкові пильнування, Андрашеве ранкове порання, різниця в їхніх звичках також дуже сприяли порозумінню двох чоловіків.

— А матері твоїй... ковінька.— В Мішковій мові «матері» вилітали на кожному кроці, інакше він просто не міг.— А матері твоїй! Знову! Налягаєш на пилку, як клишоногий на сусідку!

— Я і не помітив.

— Отакої! Ти й не помічаєш! Якби ж ти не вмів пиляти, то хай! То я не лаяв би, а навчив. Але ж тут не те, що не вмієш. Хвилин п'ять так славно пиляєш, ніби ангельським крилом водиш. А потім враз аж повисаєш на пилці, можна і тебе разом з нею тягати!

— Я замислився.

— То не замислюйся, матері твоїй ковінька...

Вони пиляли далі. Раптом Мішко спинився.

— Знову! Що це з тобою сьогодні?

— Нічого.

— Про що ти думаєш, замість пиляти як слід?

— Не знаю.

— За втрачене щастя злість зганяєш на пилці?

— Небагато втратив.

— То може, на шию своїх ворогів налягаєш?

— Що б я з цього мав?

— Тобі знати. Певне, все-таки, немало втратив, більше, ніж я. У мене за все життя була тільки корова. І більше нічого. Щоправда, без корови я зостався лише раз, і тривало те неповних три місяці. Я оце дивлюсь, що й ти, певно, був такий же господар, як і я. Чи ні?

— Я був пекарем.

— Ага, ага! Ти ж уже казав. Сокирою ти й тепер вправно орудуєш, краще, як пилкою. Сам собі рубав дрова для печей?

— Звичайно. Коли був пекарем.

— А ким же ти був іще?

— Працював на будові. Потім на дорогах. А потім пішло всяке інше.

— Всяке інше! Бачу, краще було не питати. Ну, добре, Андраше. Бери пилку і думай про пиляння.

Так минув перший тиждень. В суботу, ще опівдні, Мішко запитав:

— То сьогодні як будемо?

І, оскільки Андраш не відповів, Мішко повів далі:

— Я, мабуть, сьогодні ввечері піду додому.

— Ну звичайно.

— Завтра вранці повернусь, і тоді ти підеш у село. У нас в лазні буде наготована тепла вода. Тільки на вечір щоб ти вже був тут. Згода?

— Добре.
— Але на вечір повернешся?
— Повернусь.
— Бо як ні, то краще я лиш у понеділок підпалю купи, і тоді підемо вдвох.
— Підпалюй, не турбуйся. Ми ж домовились.
— Але щоб ти прийшов!
— Ну, звичайно, прийду. Що мені робити в селі? І ночувати було б ніде.
— Ночувати ночував би і у нас, не в тім річ. І запросили б де-небудь іще, якби ти схотів. Га? — Мішко підморгнув приятелеві.— Молодички собі ще не нагледів?
— Не мели дурниць.
— Но-но. Ти вже, звісно, не парубок, то правда, але знайшлася б якась широкозада літня вдовиця, котра охоче випрала б тобі штани.
— Я сам собі перу.
— Дитину собі самотою не зробиш. Ото й знайшлась би така, що не лінувалась.
Чужий махнув рукою.
— Ого! Може, не до вподоби наші молодиці?
— Цього не скажу, бо я їх не оглядав.
— Сім'ю десь полишив?
— Ні.
— Дружину?
— Я й сам не знаю.— І швидко додав: — Обід готовий, сідай.
— Не треба. Пообідаю вдома. Щось таки дасть стара.
— На двох варив.
— З'їси на вечерю. Я тепер підпалю купи, потім запряжу і на світанку, вважай, буду тут. Вистачить, якщо до півночі раз оглянеш. Нічого не станеться, на світанку я буду.

Сонце вже підбилося досить високо, було близько десятої ранку, коли біля хатини спинився віз. Мішко зняв з воза мішок картоплі, кілька хлібин, посуд. Обидві руки в нього були зайняті, і він ліктем штовхнув двері.
— Здорові були! — Мішко вдивлявся у сутінь кімнати.— Гей! Андраше! — Ніхто не відповів.
Він кинув на підлогу мішок, поставив на стіл посуд, поклав хліб, обернувся і в розчинені двері глянув на купи. Все було, як треба, вони злегка курились. Мішко побачив і чужого. Андраш якраз з'явився на краю ущелини і йшов нагору з двома повними відрами. Був він у чистій сорочці.
— Де ти ходиш? Бери коня, та швидше. Теплої води вдосталь!
— Я вже помився.
— Як? Холодною водою?
— А піч навіщо?
— Бачу. Ця сорочка теж ніби...
— Увечері виправ, на ранок висохла.
— Але ж лазня? А пара? Ех, ти!
— Нащо я став би докучати?
— Ну, то як хочеш! — ображено відрізав Мішко, котрому через лазню довелось погиркатись з жінкою.— Пиндючний ти якийсь, чуєш.

Вдома сварка була не так через лазню, як через Мішків наказ: «Після лазні щоб на столі перед гостем була чвертка і пристойна вечеря, як личить для гостя».

— Ну, то як хочеш,— додав Мішко.— Вода готова, чекає на тебе.

— Тепла вода ніколи не пропаде марно.

І Андраш, щоб перевести розмову на інше, додав:

— Я направив пилку, підгострив зубці.

— Міг би почекати, доки повернусь.

— І приніс води для точила. Але не гострив, чекав на тебе, будемо вдвох.

— Спершу поїмо,— гукнув Мішко. Він ледве приховував свою радість. Звичайно, вдома усе було б, як годиться, за це можна було не боятись. Зате так йому не доведеться переживати: а раптом товариш не повернеться своєчасно! Бо Мішко краще б утік, пішки вирушив би додому, ніж залишатися на ніч самому. Він і сам не знав, чого боїться, але боявся.

Чужий засунув під тапчан мішок з картоплею.

— Ходи-но вже сюди, сідай!

Мішко видобув загорнені в полотнину горщики й чавуни, накраяв хліба. На плиті стояв ще гарячий, щойно заварений шипшиновим корінням чай, червоний на колір. Чужий налив у кухлі чаю і теж сів до столу. Їли вдвох, хоч Мішко вдома вже добре поснідав і зараз сидів лише за компанію, удаючи, що їсть.

— Ну, добре,— сказав Мішко, коли вони попоїли.— Значить, до роботи. Але сьогодні будемо лише гострити, більш нічого. Принаймні хоч одну ніч спатимемо в чистих сорочках.

Другого дня сорочки, справді, забруднилися — від пиляння та вугільного пилу, а до кінця тижня аж почорніли.

Наступної суботи Мішко вже не кликав товариша банитися. Його знову брала злість, коли він думав про те, що його чекає вдома. Що казатиме йому жінка, питаючи, чого тоді не з'явився гість? І що він зможе відповісти? Що Андраш бундючний? Чи що відлюдько? Мішко міг би сказати: «Пораненого звіра тягне в хащі». Це було б правда, але з цього лиш пішли б розмови та пересуди... Мішко вирішив, що загне добрячого матюка і таким чином одіб'є у жінки охоту цікавитись та розпитувати.

Коли він отак знайшов вихід із складного становища, злість його як рукою зняло. Вже збираючись іти, він миролюбно звернувся до Андраша:

— Прикро мені, чуєш, що не йдеш у село, не помиєшся, не побанишся, як порядний християнин. Та... по щирості скажу, мені добре, що є тут жива душа, коли повернусь. Бо я і вдень не люблю лишатись сам у лісі. А вночі ні за царство небесне не засну сам один у цій халупі.

— А що, ти боїшся?

Мішко знизав плечима й нічого не відповів.

— Чого боїшся?

— Не знаю. А ти не боїшся? Особливо такої ночі, з суботи на неділю.

Чужий заперечливо похитав головою.

— А я... як уявляю собі, що насяде на мене отой, прости господи, нечистий...

— Значить, якщо прийдеш пізно ввечері і — я лиш для прикладу кажу — не застанеш тут нікого?..

— Заверну коня — і назад.

— Через темний ліс?

— Як я сиджу на возі, а кінь іде, тоді нічого. Сам не знаю, в чому тут річ, матері його ковінька, але так воно є. Коли ж кінь незапряжений, а я сам лежу в цій гнилій халупі — тут мені й край. А коли ти тут поруч сопеш і мені потрібно вийти, то хай буде хоч яка глупа ніч — вийду. Коня знайду, як десь заблукає. Хоч би що. Нема такої темної ночі, бурі, блискавки, щоб я злякався. І не вродився ще той кінь, котрого б я не знайшов. Але щоб жива душа сопіла отут, в кімнаті. Розумієш — не розумієш, але так воно є.

— Ну, і чого ж ти боїшся? Особливих гріхів, гадаю, у тебе нема?

— Це як сказати. Бачиш, як лаюся.

— То лиш губа твоя винна.

— Ну, і красти доводилось... Селянин хіба проживе, як не вкраде? Так воно було завжди.

— Своє він крав, завжди лиш своє брав.

— Це правда, знаю. І не цього боюсь. Того боюсь, чого не знаю, що воно таке.— Мішко підняв руку, щоб Андраш не перебивав.— Не вчи. Я і без тебе знаю, що наука про це каже: дурниці. І що забобони. Хай. Але боятись все-таки боюсь... Не знаю, ти з цим як? Спершу я думав: ти не боїшся, бо вчинив великий злочин і тобі вже все однаково. А як гляну тепер — тебе спіткало якесь велике нещастя, таке, що більшого вже й не може бути.

— А якщо велике щастя?

— Так я тобі й повірив!

— Проте це саме так. Я не відповідаю ні за що, хіба за самого себе.

— Такого не буває.

— Ну, звичайно, воно не зовсім так. Бо хто не боїться смерті, ще може боятись зубного болю.

— А ти не боїшся смерті?

Чужий відповів лише поглядом.

— Але жити хочеш! І не кажи, що ні.

— Навіщо б я таке казав? Якби не хотів... є мотузка, є і дерево.— Він посміхнувся.— Бачиш, живемо ми в цілковитій злагоді, а якщо й шкодимо кому, то тільки деревам.

— Я не від того, щоб більше поросячих смертей лягло на наші душі,— скінчив розмову Мішко й пішов запрягати.

Перед тим, як вийти, він висипав на стіл увесь тютюн з кисета.

— До завтра! — Потім обернувся і взяв трохи тютюну — на дві цигарки.— Поки доїду додому.

П'ятий тиждень жили вони отак. Мішко по суботах вирушав з самого ранку. До воза вони завжди прив'язували великий ящик вугілля — повний з верхом. Тепер, коли купи горіли і в суботу вночі, вугілля було значно більше.

Повертаючись, Мішко привозив хліб, картоплю, а також огірки, кисле молоко, масло, цибулю. Жінка вже не лаялась, бо як стало більше вугілля, побільшала й платня.

Коли по вугілля приїздили в середу, то привозили лиш хліб і свіже молоко Якщо фурман забував узяти харчі, то на вечір він обов'язково

все-таки привозив усе. Бо тепер доводилось забирати продукцію двічі — вуглярі давали ковалям щотижня по три вози вугілля. Це щонайменше. Часом ще й на четвер лишалось — деєь близько воза. Вони розраховували, що коли так піде й далі, то вугілля лишиться вдосталь і на зиму.

Сварки за пилянням все ще траплялись, але, вантажачи дерево, обидва, як і досі, намагалися вхопити, де важче.

Як це можна було б назвати? Що вони подружились? Цього замало. Полюбили один одного? Це, певне, забагато. Самі вони помітили лиш одне — після закінчення тієї роботи, яку вони **мусили** робити, у них виникало бажання робити те, що **треба було б.** І вони почали ремонтувати свою хатину.

Ще раніше, носячи колоди, вони нагляділи собі одне дерево. Вже з того, як стриміли у нього гілки, було видно, що це дерево можна рівно розколоти. Тоді вони вирішили, що відремонтують дах. Але для певності спочатку відрізали шмат деревини й перевірили, як відколюються тріски. Лише після цього взялися розпилювати. На вугілля вони намагались вибирати дерева повалені або всохлі. Вони цілком придатні для випалювання, а пиляти їх легше.

Врешті чоловіки заходились коло прямого, без гілля, стовбура. Звалили, розпиляли і тут-таки накололи з нього дранок. Робота забрала цілий день, зате додому привезли цілий віз готової продукції. Мішко промовив наче сам до себе:

— Досить уже підставляти під дірки всілякі бляшанки, та ще й мокнути при цьому...

Вуглевипалювання і далі йшло досить інтенсивно, та чоловіки все-таки знайшли час для ремонтування даху, на цьому своєму шостому тижні, що вже дихав літньою спекою.

Мішко якраз привів на поводі коня, після обіду мали запрягати.

Чужий в цей час був нагорі, на даху, і прибивав свіжі, пахнучі дранки, від яких віяло смільним духом. Звідти він помітив, що стежкою, яка вела до села, наближається людина.

— Гість іде,— гукнув він до Мішка, котрий саме становив коня до дишла.

— Хто це в біса може бути?

— А я звідки знаю? За плечима рушниця, бородатий.

— А одіж яка?

— Ніяка. Як у першого-ліпшого.

— Шапка?

— По-моєму, лисяча. І як він тільки не звариться в ній у таку спеку?

— Лисяча? То це лісник, Євсей. Мабуть, зазирне й до нас. Хоча б для того, щоб показати: бачите, обходжу ліс. Злазь-но з даху.

Андраш зліз по драбині і зайшов до хати.

Мішко прив'язав коня до воза і замість того, щоб запрягати, сів на ганку. Вмостився на найвищій сходинці й почав скручувати цигарку. Коли він побачив, що по дорозі йде справді лісник, то удав, ніби він ні про що не знає. Загукав занадто голосно, ніби когось будив.

— Андраше! Гей, Андраше! Викинь хутчій до біса картоплю! Чуєш! На обід буде тетерка. Чуєш, Андраше!

Чужий вийшов на поріг.

Євсей наче й не чув тих вигуків. Взутий у постоли з м'якої шкіри, він нечутно підійшов до самих східців, зупинився і лиш тоді привітався.

— Здорові були.

— Добридень,— одказав Мішко й підморгнув товаришеві.

— Добрий день,— проказав чужий стримано, байдуже дивлячись на незнайомця.

За плечем у Євсея висіла мисливська рушниця на новому жовтому ремінці. Тій рушниці було, мабуть, років сто — річ дуже давня, ще шомпольна. Приклад був перев'язаний мідним дротом. Ще один жовтий ремінь перетягував навхрест Євсеєві груди, на ньому блищали всілякі пряжки й кільця. На одній з пряжок висів мішечок із шротом, до одного з кілець була прив'язана мотузкою пляшечка. Колись у цій пляшечці були, очевидно, парфуми, тепер — жовто-зелений порошок. Решта пряжок і кілець гуляли.

Євсей зняв хутряну шапку і тильним боком долоні витер лоба. Волосся у нього було сиве, борода — біла, але в ній заплуталось багато червонястих волосин. Це, а ще більше червоний колір обличчя, білясті рисочки серед зморщок на обличчі, дуже червоні вузькі губи і ластовиння на руці, котра притримувала ремінь рушниці, свідчили про те, що колись Євсей був рудий. Очі він мав блакитні, як небо влітку, і водночас такі, як злинялий перкаль. Ніс вузький, немовби якийсь насторожений. Колись, хто його знає, може, і ніс, і очі його подобалися молодицям.

— Дозволите у вас перепочити? — запитав Євсей ввічливо, згідно з лісовими правилами доброго тону.

Мішко мав би на це сказати: «Почувай себе як удома». Але він відповів іншим, жартівливим привітанням.

— Приніс закуску — будеш гостем! А випивку — господарем.

Євсей кивнув і присів на колоді, що лежала поруч хати. Її саме напередодні Мішко з Андрашем принесли про запас на дранки. Мішко зійшов східцями і став поруч Євсея. Чекав ще якогось запитання, щоб знову відповісти якимсь жартом. В цей час підбігла Євсеєва собака. Вона важко дихала, певне, гналася за якоюсь звіриною.

— Найда, сюди! — Євсей вказав місце перед собою.

Собака сіла точно на вказане місце, перед господарем, і запитливо подивилася на двох людей, з якими той розмовляв. Це була велика бура сука, очевидно, помісь вівчарки й мисливського собаки. Вона задерла носа і принюхувалась до двох чоловіків. Певне, її дратувало те, що вони ще стоять і ходять, тоді як хазяїн уже сів і, отже, беззахисний. Вона підозріливо дивилась і на Мішка, який, вмостившися на пеньку, кидав насмішкуваті погляди на її хазяїна.

Нарешті Мішко погасив цигарку об пеньок.

— Вдало полював? — запитав він, ніби не бачив, що Євсеєва торба порожня. На селі ходили чутки, що цей лісник їсть смажену дичину лише тоді, як буває в гостях.

— І рушниці не знімав,— одказав Євсей, мовби не помічаючи шпильки.— Хочу пошукати берези на посуд.

— Тепер якраз пора, поки дерево сире. Я теж дивився тут на берези, але...

— Тут уже не знайдеш. Тут вони такі тонкі, що з них хіба що сільниці робити.

— Нема тепер доброго дерева,— підтримав його Мішко.

— А то кому як. Як зайдеш далеко в ліс, то знайдеш і на восьмилітрову посудину, скільки душа забажає.

— Та невже? І одної такої не бачив. Щоправда, далеко я й не піду. Мені треба тут стовбичити й коптитись, щоб не заплісняявіти.

— Ти дарма й ходив би,— сказав лісник зневажливо.— Треба знати, в який бік іти. Та й око треба на те мати — це найголовніше. А то пройдеш повз дерево, лиш руку простягни — і тут воно, а ти його й не помітиш...

— Ну, звичайно. Що таке вугляр проти мисливця? Ніщо! — Мішко знову підморгнув товаришеві.— От ти вже точно знайдеш восьмилітровку.

— Гадаю, на тому тижні пару можна буде винести на базар.

— І скільки ти заправиш, скажімо, за дволітрову?

— Ти ж не купиш, то чого питаєш?

— Мені восьмилітрова не потрібна, а дволітрових є вдосталь. Але ось, глянь, це мій напарник. У нього посуду немає.

Євсей весь цей час краєчком ока спостерігав за чужим. Тепер він повернувся до нього, немовби щойно його побачив.

— Я поки що теж не купуватиму,— сказав Андраш.— Пізніше, як отримаю аванс.

Євсей схвально кивнув. Йому не сподобалося, що Мішко нав'язує такого покупця, котрий хотів би купити дешевше або ще й у борг. Якщо до сьогодні він міг тут жити з Мішком, то зможе й далі... Звичайно, для вугляра чи лісника немає кращого посуду, як берестовий. І від глиняного кращий, бо не б'ється, і від залізного теж, бо легкий. Хто живе у лісі — іншого й не носи з собою. Про синтетичний посуд поки що лиш балакають ті, що читають газети, його ще треба добре роздивитись. А берест — отут, у нас. Євсей махнув рукою. І ніби й не він перед тим похвалявся, сказав:

— Та воно ж іще в лісі стоїть, нащо про нього балакати.

— Справді! — втрутився Мішко.— Посуд ще в лісі, тетерка на гілці. Андраше! А матері твоїй! Ти й справді вивернув картоплю? Куме Євсею, не погребуй, пообідаємо разом, з'їмо трохи бульби.

— Спасибі, але в таку пору я не звик їсти. Потім ходити важко. Чогось тепленького випив би, як дасте. Буду дуже вдячний.

— Неси сюди кип'яток, товаришу директор. Чи там ще не закипіло?

— Та певне, вже й википіло наполовину.

— Трусни туди листу чорної смородини.

— Зажди! — гукнув Євсей.

Чужий зупинився на дверях. Трохи насупивши брови, стояв і чекав.

Євсей розв'язав мисливську торбу. З великою обережністю дістав з неї полотняний мішечок, розв'язав і його.

— На. Китайський. Цього всип.

Чужий не ворухнувся, чекав, що скаже Мішко.

— Облиш, Євсею,— сказав Мішко,— таке ми лиш на різдво п'ємо, та ще, може, на великдень. А так і смородиновий буде добрий.

Це, звичайно, була неправда: щонеділі Мішко привозив зо дві горстки справжнього чаю.

— Теж непогано. І я люблю. Кажуть, корисно. Вітамін... Є в мене ще викопаний навесні корінь шипшини.— Євсей знову поліз у торбу.

— Ну, добре,— кивнув Мішко.— Як ти вже так наполягаєш, покуштуємо твого.

Чужий почекав, поки Євсей знайшов другий мішечок і передав його Мішкові. Потім спустився на дві сходинки і взяв його у Мішка. Не кваплячись, зайшов у хату. Від дверей він ще раз глянув на Євсея і на собаку. Собака лежала коло хазяїна і стежила за кожним рухом чужого.

Вода і справді добряче википіла, і в залізній пічці вже ледве тліло. Треба було знову наповнити казанок. Потім підкинути в пічку тонкого сухого хмизу. Спалахнув вогонь. Чавун з картоплею теж треба було знімати. Картопля, певне, вкипіла якраз тоді, коли прийшов мисливець, вона вже трохи розварилась... Андраш злив з картоплі воду й розім'яв маленьким березовим макогоном. Потім полив кислим молоком з Мішкового горщика і зверху акуратно поклав три ложки. Тим часом в казанку закипіла вода. Він кинув туди шипшинового коріння, потім ганчіркою взявся за дротяну дужку казанка. В другій руці він тримав чавун з картоплею і три кухлі — майже все їхнє домашнє начиння у двох руках. Виніс усе і поклав на колоді, між Євсеєм і Мішком, потім зайшов у хату ще раз і приніс хліб і ніж.

Євсей тим часом вийняв загорнутий у чисту полотнину хліб і поклав посередині. Тоді Мішко встав і присів навпочіпки біля колоди, бо хотів, щоб Андраш сів на колоді.

Коли чужий присів, Євсей якраз вихваляв собаку:

— Шкоди не зробить ніколи. Скажімо, колеш кабана. Не зачепить. Зроду такого не зробить. Але кого чужого теж не підпустить близько.

— А мій пес, матері його, злодійкуватий! Як застукаю — не втікає. Ляже на землю й дивиться: «Ну, вдар, якщо рука здійметься!» То як ти його вдариш, а матері його ковінька.— Мішко взяв ложку і, коли обидва чоловіки наслідували його приклад, почав їсти.

— Зіпсуєш його отак,— сказав Євсей презирливо.— Правду я кажу? — звернувся він до чужого.— Собаку треба вчити.

— Вчити? — засміявся Мішко.— Як він витріщиться на тебе тими блискучими, жалісними очима, ну чисто старець тобі або піп! Ще й сам мусиш погладити його, бо лежатиме і не встане, доки не помилуєш.

— І нащо такий здався?

— Стереже хату. Правда, тільки гавкає. Але як припече, то, може, й посміливішає. Чи не так? — повернувся Мішко до чужого.

— Так.

— А моя Найда знає закон. Коли м'ясо лежить долі — то її. Вхопить те, що на землі,— я її не лаю. Хай навіть випадково впало. Але те, що покладу на стіл, чи на полицю — того вже вона не зачепить. Лежатиме на дерев'яній поличці, врівень з її носом — однаково не візьме, знає, що не можна.

— Та невже?! — не повірив Мішко.

— Так я її вивчив! Або, наприклад, на полюванні обжереться...— Євсей глянув на Мішка й помітив, що той підморгнув товаришеві, але незворушно вів далі,— кишки там, нутрощі і чорт зна що ще — тоді йде й шукає собі трави, лікується.

— То ще нічого! — хихикнув Мішко,— Була в нас кицька. Завжди полювала, а матері твоїй ковінька, а надто, як мала кошенят. Страшно було й глянути, скільки горобців носила тим кошенятам... Ну, чого не їси, Євсею?

Євсей кивнув і взяв краєчком ложки трохи картоплі.

— Ну, то ця кицька,— говорив далі Мішко,— коли вже кожне сліпе кошеня з'їло по два горобці, а вона, як завзятий мисливець, не могла спинитись та все полювала, з третім горобцем принесла лікувальної травички. Знала, погань, що така кількість горобиного м'яса може зашкодити малятам.— Мішко дмухав на повну ложку картоплі, і лиш очі у нього сміялись.

Євсей поклав ложку, потягнувся до кухля з чаєм. Випив добру половину, не спускаючи погляду з Мішка. На лобі у нього виступив піт.

— Недарма,— мовив Євсей, тримаючи кухоль у руці,— недарма називають тебе в семи селах Мішком-базікою.

Він допив чай, загорнув хліб у чисту білу полотнину, на котрій ще виднілись пружки від праски, і звернувся до чужого:

— Хто розуміється на ділі, бачить одразу, що моя Найда дуже розумна.

— Бачить...— луною озвався чужий. Він увесь час слухав розмову обох чоловіків із незворушним обличчям, навіть не посміхнувшись на Мішкові жарти. Якби Євсей не звернувся до нього прямо, він і тепер мовчав би.

— Шкода, що вже трохи стара,— додав Євсей.

— Стара? Вона ж от-от приведе цуценят.

— Цього і я чекаю,— сказав Євсей, трохи здивований тим, що незнайома людина завважила майже непомітну ще вагітність.— Одне цуценя я вирощу.

— А друге дали б мені,— несподівано, мабуть, і для самого себе сказав чужий.

Євсей зміряв його поглядом.

— І з чого то ви його утримували б?

Вії чужого здригнулись.

— Якось прожив би зі мною,— сказав він хрипко.

— Найкращого я однаково лишу собі.

— Розумію. Того, котрий виглядає найкращим після народження. Той, що потрапить до мене, не буде гірший.

— Котрий найкращий, той найкращий. Інші теж можуть бути добрі, але найкращий лиш один. Чи може, я не розуміюся на собаках?

— Ви непоганий господар. Але якщо я буду для свого ще кращим, то й з мого вийде найкращий.

— Ви мисливець? Я маю на увазі — спеціаліст?

Чужий не відповів. Зібрав посуд.

— Бо я, щоб ви знали, спеціаліст.

Чужий кивнув йому і поніс посуд у хату.

Коли він вийшов, Євсеїв кисет якраз був у Мішка, котрий набирав з нього тютюну на велетенську цигарку.

Отримавши назад кисет, Євсей простяг його чужому.

Той узяв, і тоді Євсей сказав:

— Знаєте, моя Найда така метка, що кожне слово розуміє.

Мішко застиг із наполовину скрученою цигаркою в руці.

Євсей глянув на нього.

— Одне лиш — говорити не вміє.

— Може й говорити,— сказав чужий.

Мішко захихотів. Цигарка розкрутилась, тютюн майже весь висипався.

— Ну, звичайно: гавкати,— сказав Євсей.

— Говорити,— відповів чужий. Він присів навпочіпки, поклав долоню на пожовклу траву, вигорілу від гарячого духу сусідніх вугільних куп. Глянув на Найду.

Собака, тихо повискуючи, підповзла на череві ближче до нього. Руки чужого вона не лизнула, лише понюхала.

— Найда! Назад! Сюди, кажу тобі! — сердито вказав перед собою Євсей.

Собака підкорилась. Сіла перед хазяїном, але не зводила очей з чужого.

Лісник підвівся, перекинув через плече рушницю, поправив пояс.

— Ну, бувайте здорові! — Він рушив, нечутно ступаючи постолами з м'якої шкіри. Ззаду на ремінці блиснула сокирка, якою він збирався добувати березовий луб на посуд.

Другого дня вони стояли на верху відкритої купи, в диму, в жару, в задушливому вугільному чаду.

— А хай йому грець, я оце бачу, півтора кубометра, більше не буде. Або й стільки нема. А ми ж пильнували.

— Он в тій довгій буде більше,— заспокоював Мішка товариш.

З облич обох вуглярів дрібним градом котився піт. Брудні сорочки прилипли до спин. Так напружено працюють ті, кому платять не поденно. Контора нараховувала їм платню по кубометрах.

Працювали вони майже мовчки, поки не виклали всю купу, зрідка обмінюючись кількома словами. Але частіше обходилися жестами, як кому щось було потрібно.

Коли скінчили роботу, Мішко оглянув скинуте в яму блискуче вугілля. Як помічав десь жарину,— хлюпав туди водою, щоб на повітрі не спалахнуло.

Чужий зійшов до джерела. Повернувся з двома повними відрами. Одне поставив коло вугілля, друге заніс у хижку.

Мішко теж увійшов, витер обличчя, зачерпнув кухлем води й довго пив. Відразу ж на лобі у нього виступив піт. Він відтягнув прилиплу до тіла сорочку.

— Пху,— видихнув.— Це ніби зробили. Зосталося все інше. І так воно до самої смерті. Отак! — Мішко вилаявся.— Справа звичайна. Але от скажи мені — хто розумніший? Машина, кінь чи людина?

— Людина розумніша від машини,— відповів чужий.

— І можеш пояснити, чому?

— Бо машини придумала і робить людина.

— А от і не так! Машина розумніша від людини, людина розумніша від коня. Сказати чому?

— Скажи.

— А через те, що машина й не рухнеться, поки її не нагодуєш. Спершу залий їй у черево мастило чи бензин. Ага! Що? А людина? Людина і голодна, а робить. А кінь — той ще дурніший. Не тільки робить, хоч і голодний, а ще й слухається того, хто від нього слабший. І терпить, як мученик.

— Ну а що ж йому робити?

— Біс його знає, що. Хоча... Є такі, що знають. Був колись, чув я, один чоловік, котрий завжди бив-убивав доброго коня, свого власного, до речі. Одного разу повів він того коня до струмка напувати. Кінь спершу скинув його, а потім не дав звестись. Захлинувся чолов'яга у воді, що навіть колін не сягала. Хочеш — вір, хочеш — ні, я теж того

на власні очі не бачив. Але розповім ще один випадок, це вже трапилось тут, ще й півроку не минуло... Боривітер... може, ти його самого ще не бачив, то його плем'я напевне стрічав, є воно скрізь; то він так притиснув конюха до стіни в стайні, що всі нутрощі розчавив. Кишки, нирки — все. Через два тижні конюх помер. Бо страшно жорстокий був чоловік; людині чи тварині радо перегриз би горло. Колись він людей стеріг... Ну, та не про те мова. Словом, оце падло, Боривітра, зараз годує одна шмаркачка, напуває його, муштрує і носиться на ньому, як вихор. І цей чорний дракон так слухається того дівчиська, як я своєї старої. Або ще й краще.

— Ти почав з того, що кінь дурний. А твої розповіді якраз доводять протилежне.

— Котрий лишиться жеребцем, той не дурний. А Боривітер, то хитра тварюка! Якби він забив того чоловіка, то не подивилися б, що жеребець племінний, пристрелили б. Але ж він його не забив! «Випадково» притис до стіни... А тепер він такий слухняний, що й не впізнаєш. Іде дівчина — він узнає ходу. А може, бачить її крізь шпарку в дверях? І починає іржати, як ото лоша. А воно ж дівчина. І не бабську роботу робить, не бабським ділом займається. Бо як на мене, то бабі місце коло курчат, а до коней хай не сунеться. Особливо ж до такого! Та тепер нова мода. І що правда, то правда! Жеребець гладкий, міцний, увесь аж лиснить.

— Дівчина там чи не дівчина, а кінь не може жити без людини.

— Тому й кажу, що дурний.

— Такий самий дурний, як і людина, такий, як і машина. Машина теж, даремне ти її вихваляєш, ходить, поки не переведеться на брухт. Потім з брухту знову машина, а з людини — людина.

— Ну, добре, але і так правильно, як я їх вистроїв, за їхнім розумом. Виглянь-но, чи не загорілось там наше вугілля?

Чужий якраз хотів вийти, коли у відкриті двері хижки вбігла Євсеєва собака.

— Диви, Найда! — здивувався Мішко.

Собака попростувала до чужого, притислась головою йому до колін і шукала очима його очей.

— Євсей іде назад,— зробив висновок Мішко.— Видно, вночі годував комарів.

Він кинув собаці шкоринку хліба. У Мішка були погані зуби, і хлібні шкоринки він збирав на підвіконні для свого собаки.

Чужий погладив Найду і, не мовивши й слова, пішов до вугілля. Потім повернувся й сів на лаві під стіною. Собака залізла під лаву.

Минуло ще хвилин з десять, поки Євсей, сопучи, з почервонілим і розпухлим від комариних укусів обличчям, з'явився біля хижки.

Коло східців він поклав зв'язані докупи березовими гілками новісінькі блідо-жовті козуби. Було їх близько дюжини, один на чотири літри, але і в найменший увійшло б більше літра.

— Здорові були,— привітався Євсей і ступив у хату. Оглядівся. Лише коли очі звикли до сутіні, угледів собаку під лавою. Підійшов до неї і добряче стусонув.

— А то за віщо? — запитав Мішко, котрий ніколи не бив ні коня, хоч вважав його дурним, ні собаки, хіба що лясне коли долонею.

— А щоб не шлялась,— одказав Євсей сердито.

— Твоя...— сказав Мішко,— з одного боку.— Здвигнув плечима й додав: — А з другого боку — боже створіння.

— Я їй ще покажу боже створіння. Моя, як мій кінь, моя свиня, моя корова.

— То я ж не кажу, що не твоя,— втихомирював його Мішко.

— Ну, та до зими однаково не діжде,— виголосив Євсей.— Скоро приведе цуценят. Трохи зачекаю, щоб підросли, та щоб шуба у неї товста стала, зимова. Коли вже шерсть не лізе.— Він обернувся до собаки.— Рукавиці будуть з тебе або комір на кожух.

— А от собака розуміє, що ви кажете,— обізвався тепер до Євсея чужий. Всі троє мимоволі глянули на Найду. І відчули — собака розуміє, про що йдеться.

Обличчя Євсея, покусане комарами, почервоніло ще більше. Він упрів так, ніби щойно вискочив з паркої лазні.

— Дідька лисого вона розуміє! — злісно вигукнув він.

— Ти ж сам кажеш, що твоя собака розумна, все розуміє,— докірливо промовив Мішко.

— Бо так воно і є! Якщо кличу її, чи посилаю куди, чи наказую служити. Або як забороняю гавкати. Але я не сказав, що вона має людський розум.

— Не людський, бо тоді б вона була жорстокіша,— мовив чужий.

— Не ви, а я кажу, що Найда розумна. Якби вона була дурним цуценям, то я б її не карав. А дістала за те, що побігла вперед. Вона знає, що завинила. Правда, Найдо?

Собака, котра досі чекала нагоди кудись непомітно шаснути, тепер простяглася на підлозі й жалібно заскавучала. Мішко відвернувся. Він не міг дивитись, як мучиться ця гарна і велика тварина з розбухлими сосками.

— Но! — гукнув Євсей погрозливо й обернувся до вуглярів: — Бачите! Все розуміє. Тільки що не говорить.

— Ваша собака може і говорити,— гостро сказав чужий.— Тільки ви не розумієте, що вона каже.

— А ти розумієш?

— Не тикайте мені! — підвищив голос чужий і ступив крок до Євсея.

Мішко встав. Здивовано дивився на свого напарника. Він уперше бачив його таким.

Мішко любив при нагоді докинути ущипливе слівце, але ненавидів сварки. Тепер же назрівала сварка, а може, підуть у діло й кулаки.

Але Андраш ураз наче змінився. Хрипко, майже пошепки, він промовив:

— Вона просить, щоб ви не били її. Бо вона вагітна.

— Оце так просить? — якось силувано засміявся Євсей.— А більше нічого не каже? — Він обернувся до собаки.— Найдо, скажи, будь ласка, чи продаватимуть сьогодні ввечері в крамниці тютюн?.. Но, відповідай! — загорлав він і копнув собаку ногою.

Мішко блиснув очима на чужого. «Дай йому відсіч, не осоромся перед ним»,— говорив його погляд. За мить перед цим обидва забіяки здавались йому бридкими, зараз — лише Євсей.

— Цього вона не знає? — звернувся Євсей до чужого.

Той дихав глибоко, розтуливши губи: певне, в такий спосіб стримував гнів.

— Не знає,— відповів він спокійно і майже примирливо.— Бо цього і ви не знаєте. Але вона знає, що ви сказали недавно, і просить, щоб ви її не вбивали.— І додав: — Бо шкода буде зробити з неї шматок нікудишньої шкури.

— Ти ще... Або якщо так вам не подобається...— Євсей від злості заговорив тонким голосом.— Ваша милість, здається, наймається адвокатом до цього стерва? Воно і це каже?

— Вона не це каже. Вона каже інше,— похмуро насупивши брови, але спокійним голосом відповів чужий.— Вона просить, щоб я був її господарем.

Троє чоловіків подивились на собаку. Найда встала і нерішуче, боязко почала наближатись до чужого.

— Найда! — загорлав Євсей.

Собака знову лягла.

— Віддайте мені цю собаку,— так само тихим голосом миролюбно сказав чужий. І став перед Найдою, щоб Євсей не міг її штурхонути знову.

— Не дам.

— Я заплачу.

— З чого? Може, скажеш, із чого?

— Дам за неї три пуди жита.

— Та ну! Давай його сюди! — засміявся зневажливо Євсей.

— Ви знаєте, що тепер я живу із завдатку. Але ось тут, перед свідком обіцяю. На осінь у мене таки буде три пуди жита.

— Згоджуйся, Євсею,— втрутився Мішко.— Він оддасть. Я ручуся за нього. По руках, Євсею. Такого дурня легко не знайдеш,— і щиро посміхнувся до чужого.— За три пуди жита купиш дві гарні шкури.

Чужий стояв перед Євсеєм, простягши руку долонею догори.

— Ні,— сказав Євсей і подивився на Найду, що лежала за спиною Андраша. Рукавом він витер піт з обличчя, повернувся й попрямував до відкритих дверей.

— Ну, як ні, то й ні,— сказав Мішко і змів зі столу лушпайки печеної картоплі, що лишились від сніданку.

— Що ж,— сказав чужий,— як три пуди жита вам не потрібні, то знайте про те, про що і Найда вже знає. Ця собака вже моя.— Він присів навпочіпки.— Найдо,— покликав тихо. Собака присунулась ближче. Вона вся дрібно тремтіла.

В цю хвилину Євсей несподівано обернувся й накинув на шию собаки паска, якого зняв із себе. Собака підкорилась і встала. Євсей застебнув пасок, як нашийник.

— Ну, бувай, Мішо! — голосно промовив він і хотів вийти. Але Найда не рухалась. Тоді Євсей сильно смикнув за пасок. Собака лягла, але Євсей поволік її за собою.

Мішко вхопив товариша за руку. Проте це було зайве. Андраш не рухався.

Знадвору долинула лайка, собачий виск. Потім усе затихло.

— Не треба було,— глянув на чужого Мішко.

— Я тут не винен,— відповів чужий.

— Ти маєш чаклунську силу? — рвучко підвів голову і аж здригнувся Мішко.

— Я не маю чаклунської сили.

— Можеш пошкодувати, якщо не маєш. Бо, мабуть, знаєш, що від сьогодні Євсей — твій смертельний ворог.

Андраш знизав плечима:

— Не смертельний.

— Я не те маю на увазі, що смертельний, який там у біса смертельний. Це лиш так кажуть. Але язик у нього паршивий. Будь готовий до всього.

— Стільки вже довелось мені у житті боятись,— байдуже відказав чужий,— що я забув, як то лякатись.— І, наче обірвавши розмову, запитав:

— Запрягати?

— Так, запрягаймо,— сказав Мішко.

У суботу вранці Мішко саме встав і збирався на село, коли у відчинені двері вскочила, важко дихаючи, собака. Чужий був унизу, пішов до джерела по воду.

— А ти чого тут шукаєш? — запитав Мішко собаку.

Найда вилетіла з хижки. За хвилину вона повернулась разом з Андрашем, тицяючись носом йому під коліно.

— Тю! — вигукнув Мішко.— Ця собака втекла з дому! І зараз вона прийшла без Євсея.

— Мені теж так здається.

— А я знаю напевне. Бо такого ще не було, відколи світ стоїть, щоб Євсей прийшов сюди в суботу. В п'ятницю по обіді у нього починається неділя. А субота та неділя стали б святом для порубників, якби знайшовся такий, котрий боїться красти дерево посеред тижня. Але таких нема! Бог мені свідок, нема. В суботу та в неділю і злодії відпочивають.

Чужий лише кивав, слухаючи Мішкову промову.

— А все ж не буде добра з цією собакою,— несподівано посерйознішав Мішко.— Не буде добра... Ти як вважаєш? Відвезти її назад?

— То не так просто.

— А що ж тут складного? Я поки ще здатен упоратися з однією собакою. Зв'язати та кинути на воза — невелике діло.

— Знов прийде сюди.

— Отож воно й є, що знов прийде. Словом, не варто. І якого вона біса схибнулась на тобі ця тварина?

— Бо я теж полюбив її. І жалію.

— Однак їй не було погано у Євсея. Недобрий чоловік, але собаку не кривдив. А тепер вже напевно, що не віддасть, і так не залишить. Мисливська гордість йому не дозволить, щоб його собака та від нього втекла.

Чужий глибоко вдихнув повітря.

— Ти мені довіряєш, Мішко? — запитав він, дивлячись у землю перед собою.

— Чого б то я тобі не довіряв.

— Справді?

— Ну, кажи.

— Позичив би ти мені три пуди жита?

— А! Позичу. Чого ж би й ні?

— Спасибі, Мішо.

— Воно, звичайно, ти дурний... Незабаром приведе цуценят і моя Чулі. Я з радістю дав би тобі, яке схочеш. І нащо тобі така здоровецька

собака? Стільки їсть, що добре теля можна було б прогодувати. Ну, хай не теля, але порося — це точно. Подумай — адже не ти виростив Найду, не до тебе вона звикла. Навіщо вона тобі потрібна?

— Я потрібен їй. Вона боїться лісника.

— Жартуєш? Чи серйозно? Ти думаєш, вона справді зрозуміла його слова?

— Чи слова, чи погляд, але зрозуміла.

— Ну, я більше нічого не кажу. Бо ти ще подумаєш, що я не хочу позичити тобі жита.

— Не подумаю, Мішо,— тихо сказав чужий.

Мішко пішов на село з тим, щоб у будь-який спосіб купити собаку. Проте він знав — дома наслухається всього: «Старий дурню. Досі за так годував. Думаєш, не знаю. Тепер ще й жито оддаси. Нікуди дівати, правда?» Наче чув усе те, з чим накинеться на нього жінка. Повільно їхав лісовим шляхом, щоб прибути додому, коли вже смеркне. І слухати не стане її, а випряже коней, зайде до хати, скине на підлогу одіж і вискочить митися. Ні, сьогодні він і мови не почне про це діло. Завтра вранці піде швиденько до Євсея, зразу ж, як прокинеться. Якщо Євсей погодиться, то жінка не зможе довго перечити.

Все було зроблено так, як він запланував. І однаково нічого не вийшло. В ліс він повернувся, не заладнавши справи. Сонце вже стояло за вершинами великих сосен, коли він дістався до вугільних куп. Їдучи додому, сперечався в думці з жінкою, проте не знав, як сказати товаришеві про свою невдачу.

— Євсей не дає,— випалив він замість вітання, звертаючись до Андраша, що сидів коло ями. Мовчки обійшов купи і попрямував до хижки. У нього зникла охота до розмови.

Чужий лишився сидіти. Собака простяглась біля нього, поклавши голову йому на коліна. І звідти слідкувала за Мішком.

Минула добра година, поки Мішко озвався: «Зайди-но!»

Чужий підвівся. Собака лишилась біля ями. Вже смеркало.

Цього разу накривав на стіл Мішко. На тонку скатерку виложив усе. Але поклав на стіл не дві хлібини, як завжди, а лиш одну. Це означало, що відтепер, доки вони живуть у цій хижці, все у них буде спільне.

Дав хлібину в руки чужому, присунув ближче ножа.

— Сідаймо.

Обидва вони були в чистих сорочках.

— Де вона? — спитав майже пошепки Мішко.

— Внизу, коло ями.

— Не дає. Каже, краще вб'є,— тихою скоромовкою проказав Мішко і оглядівся. Мабуть, боявся, що собака почує і зрозуміє.

— Ти сказав, що заплатиш одразу ж?

Мішко хряпнув кулаком об стіл.

— А ти як думав? Губа в мене чи халява?

— Ну, добре, добре. Не треба одразу ж гарячитись.

— Ну, добре, ну, добре,— перекривив його Мішко.— То що ж будемо робити? Біда буде — це я знаю.

Андраш махнув рукою.

— Віддасть. Подумає і віддасть.

— Погано ти знаєш Євсея. Скупий, як чорт. Це видно одразу. Але ти того не знаєш, що він тричі одружувався. І тепер гайнує вже третю

хату. Вже шукає покупця. Найкращий дім на селі. Як збіситься, то й хати не шкодує.

— Я все-таки думаю, що він собаку віддасть. Хоч би й через ту саму мисливську гідність. Бо собака вже не буде його слухатись.

Мішко підняв глечик з кислим молоком і, не покуштувавши, поставив. Тепер він не притишував голосу.

— Андраше! Скажи по щирості — очима ти її приворожив чи приманив їжею?

— Ні очима, ні їжею. Ти дав їй щось там з'їсти. Я — нічого. Від суботи, звичайно, ми їмо разом...

Мішко розгнівався.

— Не скажеш? Очима врочиш? Замовляєш?

— Ні.

— І не вмієш?

— Ні.

— Ну, добре. Але на селі вже ходять чутки, що ти маєш в очах чаклунську силу, що ти чародій.

— Євсей балакає?

— Для цього багато не треба, не обов'язково Євсей. Товстозада Борбала знає ще більше. Сказати?

— Можеш...— Андраш краяв хліб.

— Вона знає, що з суботи на неділю, на світанку, не тепер, а на минулому тижні, коли вона була в лісі... Тобто Борбала... На тому тижні вона була, при новому місяці, тоді найліпше... бо вона виводить ревматизм мурашками. Чув про таке?

— Чув. Мурашки справді лікують ревматизм. Це і в давнину знали. Але новий місяць тут ні до чого.

— Ну, я не знаю, до чого чи не до чого. Отож вона каже, що стояла, каже, гола, як мати народила, посеред мурашника. І раптом чує — ідуть лісом збіглі каторжники.

— Та ну! І що ж далі?

— Потім вона чула, що вони пішли до тебе, забрали увесь хліб, увесь тютюн. Правда це?

— Ти сам знаєш, що неправда.

— Ну, добре, знаю. Я лиш хотів, щоб і ти не сказав. Каже ота Борбала, що вони тому тебе не вбили, що ти сам із каторжних.

— Ти сказав — вона стояла гола посеред мурашника?.. Тоді, звідки вона дізналася, куди ходили збіглі каторжники і що вони у кого забрали?

— І правда! — Мішко аж повеселішав.— Я теж одразу спитав її: «Борішко-серце! Кажеш, голяка ти стояла і щипали тебе мурашки. А може, то не вони, а каторжники тебе щипали?» Якби ти лиш чув, що вона тільки наговорила! Що нічого жартувати, коли вона так злякалась, аж дух їй забило. Бо вони там прилаштувались поблизу і ділились. Як треба, то вона й присягнеться, хоч і перед олтарем. Не кажучи вже про суд. Так достовірно вона все розписала, що й розумніший від мене повірить.

— Хай вірить, хто хоче! Однаково брехня.

— Воно не так просто, потім і сам побачиш... Знаєш, що зробимо?

— Нічого.

— Як то нічого? На тому тижні підемо вдвох у село. Разом. І ти поговориш з Євсеєм. Ну?

— Подумаю.

— А тепер клич,— махнув Мішко в той бік, де горіло вугілля.— Певне, зголодніла.

Чужий вийшов на ганок. Тихо вдарив долонею по коліні. Собака стрімголов полетіла до нього з такою силою, що ледве не звалила чоловіка з ніг.

Другого дня Андраш з Мішком поїхали по дрова. Коли вони повільно брели за скрипучим возом, Мішко вже здалеку запримітив, що біля хижки до конов'язі припнутий чорний жеребець.

— Голова сільради приїхав,— сказав він стурбовано.— На Боривітрі.— Він запустив пальці лівої руки у бороду.— Чи не трапилось чого?

— Зі мною — ні,— відповів чужий.

— Тоді добре. Дивись, це той жеребець, котрий придушив конюха, а слухається дівчини. Тільки дівчина і голова насмілюються на нього сідати.

Чужий знизав плечима.

Вони якраз дійшли до крутої дороги, що вела до яру, тут треба було стерегтися. Чужий просунув кілка між спиці. Мішко ж пішов уперед і вхопив прив'язані до краю воза віжки. Чужий, тримаючи в руках запасного кілка, напружувався, підтримуючи воза, котрий заносило вбік.

Так вони посувалися вниз, ніяк не показуючи, що помітили відвідувача.

Коли вуглярі спустились з укосу й підійшли з возом до краю ями, назустріч їм підвівся чоловік, який перед цим сидів на ганку хижки.

— Боже поможи! — голосно озвався він.

Обидва вуглярі лише тепер глянули на нього і майже водночас відповіли:

— Спасибі.

До них підходив, шкандибаючи, чоловік у чорному галіфе і в гімнастерці. Спершу він потиснув руку Мішкові, затим — чужому. Розстебнув кишеню гімнастерки й витяг пачку сигарет. Простягнув вуглярам і дав припалити від своєї запальнички. Був він худий, нервовий, обличчя мав брезкле, фронт залишив на ньому свою печать.

— Ну, матимемо вугілля вдосталь?

— Думаю, що так,— твердо відповів Мішко.

— Я маю на увазі, щоб було і про запас. Бо в жнива ти, дядьку Мішо, підеш до зерносушарки. Як завжди. Знаєш...

— Завжди коло вогню! Як у пеклі. Підсмажувати погані душі. Хай йому грець!

— Хто для тебе «погана душа»? Чи не хліб?

— Хліб — то ні. А усе інше.

Чужий, показуючи, що ця розмова його не стосується, рушив розпрягати коня.

— Я з вами хотів би поговорити,— повернувся до нього голова сільради.— А ти розпряжеш коня, дядьку Мішо.

— Можна! — охоче погодився Мішко й попрямував до коня.

Чужий підійшов ближче. Голова чекав, поки Мішко розпряже і поведе коня.

— По-перше,— почав сухим, начальницьким тоном голова,— те, що ви чаклун, чи чарівник, чи ще там хтось — дурниця. Про це не будемо говорити.

Чужий кивнув.

— А інше питання я повинен порушити тому, що мене проінформували, як людину офіційну. Коротше кажучи, твердять, що дев'ять днів тому, на світанку з суботи на неділю, тут, в оцій хижці, були збіглі арештанти. Це правда?

— Ні.

— Кажуть ще, ніби вони забрали у вас хліб і тютюн. Ну, скажімо, силоміць.

— Вони в мене не були. А якби й були, то я сам віддав би їм і хліб, і тютюн.

— Виходить, з симпатії? — запитав нервово голова.

— Ні. Щоб вони мене не вбили. Але тут не було нікого. Я навіть не знав, що вони тут ходять. Ви можете довідатись з моїх документів, що я ніколи нізвідки не втікав. А про те, що у мене й причини ніколи не було, щоб втікати, знаю лиш я сам, і цього досить.

— Це все? — запитав голова.

— Все.

— Так. Тепер третє запитання. Євсеєва собака.

Голова оглядівся. Сподівався, що побачить собаку, адже вона мусить бути тут, у лісі. Але ні перше, коли він чекав на вуглярів, ні тепер, коли вони надійшли, собаки ніде не було видно.

Справді, Найда, яка під час відсутності вуглярів стерегла хижку, при появі вершника сховалася в кущі. Тепер вона непомітно визирала звідти. Найда добре знала і коня, і вершника. Побачивши їх, вона й не вискнула. Зберігала всі свої сили для тієї хвилі, коли прибулий схоче піти з двору. Тоді її обов'язок — напасти на нього.

— Навіщо ви переманили Євсеєву собаку?

Чужий сердито й зневажливо знизав плечима.

— Навіщо ви переманили Євсеєву собаку? — нетерпляче повторив голова сільради.

— Я її не переманював. Вона від нього втекла.

— І саме до вас?

— Бо вона відчувала, що я її прийму.

— Євсей каже інше. Він лісник, так би мовити, і лишився без собаки саме тепер, коли в лісі ходять утікачі... Розумієте?

— Я не знав і не знаю, чи вони ходять. Правда, Мішко розповідав про них. Але я не вірив. І тепер не вірю. А якби й ходили, то десь далі, глибше у лісі. Чи може, то міські злодії? То хай їх шукає на ярмарку той, кому це належить.

— Загалом ви маєте рацію. Але Євсеєва собака десь тут у вас, правда?

— Правда.

— Собака щось коштує...

— Я заплачу вдвоє.

— Ніхто не мусить щось продавати, якщо йому не хочеться.

— Проте так було б краще. Ця собака вже ніколи не слухатиметься його.

— Чому?

— Бо він зламав її вірність. Сказав таке, що собака зрозуміла. Сказав, що вб'є її.

Чоловік у чорному галіфе підняв хвору ногу. Але стояти на одній нозі було ще важче. Він витяг пачку сигарет, механічно простяг чужо-

му. І не помітивши, що той не взяв сигарети, підніс йому ще й запальничку. Потримав одну мить, потім роздратовано прикурив сам.

— Гм. Це Мішко вже роздзвонив по селу. Коротше кажучи, ви твердите, що собака кожне слово розуміє?

— Не кожне слово. Якщо їй скажуть — «голова сільради»,— вона не зрозуміє. Але коли вона тепер бачить нас з вами, то знає, чи я радий з того, що ви тут. І те знає, чи раді ви бачити мене. Знає, який у вас вдома є собака, і знає, добре ви ставитесь до нього чи погано. Вона розуміє насамперед те, що відчуваємо ми. Всього не розуміє, але іноді відчуває й таке, що й людині нелегко збагнути.

— Словом,— голова глибоко затягнувся сигаретою,— собака — це не кмітливість, не розум, лиш саме чуття? Так?

— Щоб стільки відчувати, потрібен і розум. Є тямущі собаки, а є дурні. Євсей і сам хвалився, що собака розуміє те, чого він її навчив. Але собака розуміє більше того, чого її навчили. І сказати може більше, ніж потрібно мисливцеві. Вона розмовляє гавканням, крутінням хвоста, поглядом. Сміється, вищіряється, кривиться. Не її вина, що вона більше розуміє з нашої мови, з наших очей, ніж ми з її.— Андраш махнув рукою і прикусив губу.

— Словом, вона розумніша від людини?

— Ні. Але людина для собаки — то все. Вона більше слідкує за нами, ніж ми за нею. Проте собака дурніша, хоч би й тому, що тварини не такі хитрі, не такі егоїстичні, не такі користолюбні. Спитайте Мішка, він вам розповість, як коні через саму лише свою лагідність та сумирність стали покірними рабами жорстокого м'ясоїда.

— М'ясоїда! Дядько Мішко перемішає святе з праведним. А сам і в піст їв би м'ясце. Тільки ж стара, ого! І тепер не дає йому... Ну, певне, сядемо. На одному місці стояти не можу.

Гість пошкандибав до ганку. Чужий рушив за ним. Вони сіли на сходах. Голова знову витяг пачку сигарет і пригостив чужого. Цього разу Андраш взяв сигарету.

— Добре було б мирно скінчити цю собачу справу,— сказав голова. Тепер він говорив без будь-якої офіційності.

— Я дотримаю слова. Три пуди зерна.

— В'їдливий чоловік той Євсей,— голова потер долонею бліде голене обличчя.

— Мішкові сказав, що краще уб'є.

— Ну, цьому вже не повірю! — засміявся голова й повеселішав.— Ніколи в житті ще не вдалось Євсеєві влучити у живу ціль.

— Такий ще гірший,— спохмурнів чужий.— Такий зв'яже, а потім уб'є.

— Я поговорю з тим дурнем. Гм...— Гість замовк, глянув на чоловіка, що сидів поруч.— А ви не взялися б лісникувати? Бачу — не боїтеся лісу. А Євсей давно просить перевести його на птахоферму. Авжеж. Бо ферму він звалив би на дружину. Та хай. Стявши голову, за волоссям не плачуть...

— Як знаєте. Я згоден.

— Пізніше, як вугілля буде вдосталь. Після жнив. Домовились?

— Та... Домовились.

Коли Андраш з Мішком уперше вийшли в ліс випалювати вугілля, була рання весна. На галявинах жовтіла торішня трава, і лиш на краю дороги густо купчилися жовтоголові квітки. Вдалині вже гули

і стукали машини, а тут, навколо джерела, на темному дні долини, острівці снігу ще опирались подихові весни.

Давно минула та швидкоплинна весняна пора, на соснах вибились крихітні свіжо-зелені вершечки, на стеблах колишніх жовтих квітів лишилась сива, суха чуприна. На галявинах жовклу траву заступила свіжа, зелена, і коли чоловіки їхали по дрова, на затінених місцях колесо воза продиралось крізь зарості барвистих, з лимонно-жовтими та брунатними пелюстками, орхідей. Там, де ліс іще був незайманий, під старезними деревами-велетнями темно-червоні орхідеї стояли непорушно, мов зачаровані. Їх огортав коричневий серпанок мошви та комарів.

Цей апогей цвітіння був у лісі найгіршим часом. Чоловіків мучила задушлива спека, з облич під москітними сітками стікав піт. Справний кінь теж здригався всім тілом, хвицався, трусив головою, бив хвостом. Це був сильний, роботящий кінь, завжди спокійний і сумирний. Але тепер в очі йому лізла мошва, на спині, шиї, лобі сиділи кровососи гедзі.

Вуглярі намастили обличчя та шиї дьогтем — це допомагало більше, ніж москітна сітка. Круг очей коня вони долонями стерли мошву. Мішко приладнав до шлейок хомута та до голобель березові гілки, які метлялись віялом від нервових сіпань коня.

Та однаково навантажувати віз було дуже важко. Змучена тварина не могла й миті встояти спокійно і смикалася саме тієї хвилини, коли чоловіки, піднявши колоду, збирались покласти її на віз. Їм доводилось опускати колоду на землю, змушувати коня подаватися назад, або ж, незважаючи ні на що, тягти важку деревину до незручно повернутого воза.

Вуглярі пітніли, чухались. Чужий мовчав, Мішко смачно лаявся. Вони злостились на все у світі. Не злостились лиш один на одного і на коня. Як і раніше, кожний з них незмінно намагався, щоб важчий край колоди ліг на плече саме йому.

Кожен день тягся довго, але взагалі час минав для них швидко. Здалеку вже долинало — вони знали ці звуки — гудіння молотарки і шум комбайна.

Однієї ночі Найда ощенилась. Мішко помітив це, коли вийшов глянути на купи. Найда забилась під ганок, за сходи. Мішко кинув породіллі соломи, здалеку, обережно, і на світанку розбудив товариша.

— Гей! Вставай-но! Вашого полку прибуло.

— Що таке? Хто? — сполошився чужий.

— Тут, під сходами, сім'я.

Чужий зірвався і босий вибіг із хати.

— Обережно! Так ошкіряється, ніби вперше бачить.

— Добре робить.

Найда і Андраша не підпустила близько до свого кубла. Він не зміг навіть побачити, які там малята.

Другого дня Мішка вже покликали на село — потрібен був кочегар до зерносушарки. Чужий лишився в лісі з Найдою і сліпими цуценятами. Треба було скінчити роботу, почекати, доки вигорять купи, а потім викидати готове вугілля.

Од світанку до пізнього вечора чув Андраш гудіння машин. Чув, хоч і не прислухався. Було йому гірко й образливо. Не він того добивався, але тепер він хоче — бути якнайдалі від усього. «Добре й так,—

умовляв він себе,— самому ще краще, як удвох». Одного лише він не розумів — навіщо потрібно постійно твердити це самому собі.

Собака німо лежала серед цуценят, під сходами, і лиш очима або часом помахом хвоста дякувала, коли він давав їй поїсти.

Роботу він скінчив. Тепер чекав лише воза, котрим одвезуть вугілля, начиння і, врешті, його самого. Цуценят залишив усіх. Міркував собі, що з Євсеєм вони домовляться, коли фурман перевезе їх у село.

Повільно спливли кілька цих днів. Видно, в гарячу пору про нього зовсім забули.

Та він і не шкодував про це. У лісі знайшов собі корисну, спокійну роботу. Вирізав топорища з чистої, гладенької берези. Зручні топорища, щоб у дроворуба під час удару вся сила припадала на лезо сокири. Лише теслі та дроворуби можуть гідно оцінити такі топорища. А крім того, ця робота добре оплачується. Уламками скла, що валялись коло хати, Андраш гладенько полірував їх; ще блискучішими стануть вони потім, ще краще відполірує їх міцна людська долоня. Для Мішкової дружини він зробив два макогони — більшого й меншого, та ще сільницю із березового лика. Тепер він міг ходити у глиб лісу, далі від вуглярні. Знайшов березу, з верхівки якої можна було зробити вила для збирання сіна. З Мішком вони теж завжди оглядали верхівки дерев, бо добрі вила їм би дуже придалися. Та от, лише тепер, коли ходив сам один, знайшов їх десь аж п'ять. Вила він вирізав, сидячи на сходах, надав їм потрібної форми і поклав на дах будинку — сушитись.

Минув тиждень, але ніхто не приїздив по вугілля та й харчів не везли. У нього ще була картопля, борошно, сіль. Пік млинці, варив куліш. Собаку годував щодня тричі. Суниць уже було вдосталь, знаходив він і мед, та охочіше ходив він збирати товстий, пружний мох у глибині ущелини, де у вузеньких струмках ховалася джерельна вода. В порожньому мішку з-під картоплі він носив мох нагору, у двір, і невеличкою дерев'яною лопаткою забивав його в щілини та отвори між сухими балками. А раптом і зимою доведеться йому тут жити, якщо й справді він стане лісником.

Одного дня Найда показала цуценят. Чорно-бурі, пістряві собачки, гладенькі, кругленькі, гарячі сліпі згустки життя. Він погладив цуценят. Найда лизнула його в руку і сказала очима: «Вірю тобі».

Він сидів на сходах і з ранку до вечора щось вирізував. Під ним вовтузилася сім'я. Якось Найда загарчала, сердито ошкірившись, і він зрозумів, що наближається хтось чужий. Хлопчики-школярі з галасом продиралися десь крізь кущі. Незабаром почулися і їхні голоси. Ряснота суниць, як видно, затримувала дітей, бо минуло чимало часу, поки вони підійшли до хижки.

Їх було п'ятеро, у кожного в руках відерце, але надто вже легко діти ними вимахували. Найстарший хлопчак намірився був виступити наперед, але його зупинило сердите гарчання Найди.

— Вам переказують, дядьку Андраш, щоб ви ще сьогодні йшли у село. Дадуть вам троє коней, дуже багато намолоченого зерна, не вистачає фурманів,— випалив хлопець одним духом, як урок.

— Не сказали, що робити з вугіллям?

— Сказали,— відповів хлопчик.— Накрийте листям або, як є солома, соломою. Зараз не мають часу возити вугілля.

— А борошно, начиння, картопля? З цим усім що робити?

Хлопчик, котрого, очевидно, добре вимуштрували, швидко дав відповідь і на це:

— Залиште тут, дядю Андраш. Ніхто тут нічого не візьме. А хату замкніть.

— Ну, добре,— відповів чужий. Його непокоїла доля Найди і цуценят. Як пронесе Найда чотирьох цуценят п'ятнадцять кілометрів?

— Ну, добре,— механічно повторив він, бо відчував, що так воно все-таки недобре, та як він про це скаже? Але ж, коли будуть у нього коні, то він зможе приїхати й забрати Найду з малими.

— Добре,— сказав і втретє.

— Дядько Мішко переказували, щоб ви в нього жили.

Інші діти теж підійшли ближче. У відерцях червоніли суниці.

— Добре.

— Голова вчора сказав на зборах, що дасть вам порожню хату,— вів далі хлопчик.— Але дядько Мішко кажуть, щоб ви йшли до них.

— Там буде видно,— задумливо відповів чужий.— Ну,— звернув він розмову на інше,— а суниць у лісі багато?

— Візьміть, дядю Андраш,— простягнув хлопчик відерце.

— Візьміть у мене,— сказав інший хлопчик.

— У мене! — гукав третій.

— У всіх! — вимагав найменшенький.

— Ого! — посміхнувся чужий і заглянув у відра.— Мало. Оце стільки понесете додому? Ай-ай-ай...

— По дорозі сюди — в рот, по дорозі назад — мамі,— пояснив білявий вихрястий парубійко.

Чужий узяв із кожного відра по ягоді.

— Спасибі.

— Дайте посуд,— підняв своє відерце найстарший хлопчик, готовий відсипати суниць.

Андраш, усміхаючись, відмовився:

— Є їх тут, у лісі, вдосталь. Однесіть краще матерям.

— Це вам дядько Мішко передав,— найстарший хлопчик витяг мішечок тютюну.

Діти пішли. З лісу ще довго долинав їхній гомін.

Чужий одразу взявся до роботи. Спершу дбайливо укрив вугілля зеленим розлогим березовим гіллям, так, щоб дощ міг стікати по ньому. Потім зварив повне відро картоплі і висипав її на підлогу, щоб вона швидше охолола. Тим часом зварив у відрі ще й рідкий куліш. Перелив його у вищерблену посудину і теж виставив, щоб прохололо. Лантухи з-під борошна та картоплі повісив на гак, під стелю, щоб їх не погризли миші. Вніс у хату лопати, пилку, сокири, відра. Вихололу картоплю й посудину з кулешем поставив біля Найдиного кубла. Лише після цього взявся зачиняти хижку. Із дубців зробив такий пристрій (наука мисливців), який, коли в хату почне добиватися хтось чужий, ще дужче триматиме двері. Такі на палець відхилені двері зможе відчинити лише той, хто знає, як саме треба відчиняти. Замок можна збити, але мисливський замок лишиться неушкодженим, хіба що грабіжник порубає сокирою двері на друзки.

Собака зрозуміла, що Андраш іде з дому. Вона вийшла зі свого лігва й, поклавши голову на лапи, слідкувала за ним.

Чужий присів коло неї, погладив:

— Завтра прийду по тебе.

Собака витягла шию і не зводила з нього очей.

— Ну, як же ми пішли б, шестеро? — запитав Андраш, виправ довуючись.

Собака відповіла виразним скавучанням.

— Бачиш, і ковдра, і сокира, й усякі лахи. Не маю нічого, і однаково багато. Ти теж щонайбільш одне могла б понести.

Собака скімлила.

— Не знаю навіть, де я буду жити. Розумієш?

Найда замовкла. В очах у неї блищали сльози.

— Усе ти розумієш, ну як же! Тиждень витримаєш з тим, що я тобі лишаю. Могла б уже трохи й полювати. Хоча не треба... Завтра я повернусь.

Він підвівся, застромив за пояс сокиру, закинув на спину загорнуті в ковдру, перев'язані мотузкою пожитки. Знову присів, погладив Найду.

— Дурниці! Завтра я прийду й заберу тебе. Житимемо самі. Коли хочеш, то можемо прийняти якусь приязну кицьку. Добре? Або оселимось тут. Так буде ще краще.

Собака лише дивилась, сумно, з сльозами на очах.

— Ну, звичайно, цього ти зараз не розумієш. Потім побачиш і зрозумієш.

Він підвівся, обтрусив штани на колінах і рушив. Собака пройшла за ним кроків із двадцять, потім, підібгавши хвоста й понуривши голову, підтюпцем повернулася назад, до сходів.

Чужий ішов стемнілим лісом до села. Темінь була і у нього в грудях, така темінь, що, йому здавалось, вже ніколи не розвіється.

Спав він у Мішка, вже там скільки вдалося йому заснути. Зерно потрібно було швидко звозити під накриття. Для усього села, для кожної людини, для нього самого цей хліб означав цілий рік життя. Запорука добробуту і справа честі водночас. Спати зі спокійним серцем у такий час можна лише на возі, оскільки розумні коні й самі знають, куди йти.

Першого дня в обідній час у нього випало вільних півгодини. Він оглянув хату, в котрій йому можна було б оселитись, але знову ліг у Мішка, знову дуже пізно.

Мішкова жінка прийняла його добре, краще, ніж він сподівався, виходячи з деяких зауважень старого. Все ж на світанку, перед тим, як запрягати, він попросив у голови ключ від порожньої, занедбаної, для одинокого чоловіка навіть занадто великої хати. Бо Найду він не зміг би привести до Мішка. Там господарем була Мішкова собака, Чулі, весела, сиво-кудлата, чорноока — з попівським поглядом, як казав Мішко,— звірина. Досить приязна, але, окрім Мішка, вона не шанувала нікого, навіть і господині. Чулі обнюхала незнайомця — їй явно не сподобався дух чужої собаки на ньому. Отже, вона трималася на відстані, на превелику Мішкову радість.

— Ну, цю ти не заворожиш,— сказав Мішко вранці, коли повернувся з роботи, а чужий якраз вирушав з дому.

— Цю ні,— посміхнувся Андраш.— Ця тебе любить і знає, що ти їй друг. Не хочеш із неї шкури.

— Я не гицель. А от послухай Євсея... «Собака найвірніший друг людини»,— так він каже влітку. А взимку продає собаче сало, проти сухот. Кажуть, помагає. Та щоб я? Тьху!

Мішко ще розповів би якусь довгу історію, але треба було поспішати.

Наступний день минув у напруженій праці. Трьома кіньми, на трьох возах Андраш перевозив зерно. Пішов дощ, комбайни стали. Та тим швидше треба було привезти решту хліба, що лишалась там, у полі, під відкритим небом. На третій день, коли Андраш виходив з дому, біля садової хвіртки стрівся йому Мішко, котрий просто падав з ніг від безсоння.

— Мішо,— звернувся чужий до нього.— Візьми із моєї частки три пуди зерна. Ввечері привезу Найду.

— З Євсеєм домовився?

— Не говорив з ним, не бачив його. Але ти приготуй мішок. Знаєш, як я обіцяв.

— Буде зроблено. За мною діло не стане.

Інші фурмани охоче погодились, щоб за останнім заїздом він привіз залишки з найдальшої ділянки. Звідти, з краю лісу, до хижки вуглярів лишалося всього п'ять кілометрів. Був уже пізній вечір, коли чужий вийшов до прикритого соломою жита. Тут не було нікого. З протилежного краю поля світилося багаття сторожа. Андраш підв'язав двом коням торбу з вівсом — і щоб не зголодніли, і щоб не їли жита. Третього, найбадьорішого коня він повернув у напрямку хижки.

Дорогу до лісу знайти було важко. Кінь не допомагав, бо не розумів, куди вони йдуть. Але коли віз з'їхав з ріллі на твердий шлях, кінь спокійно і впевнено пішов у темряві, по невидимих людині слідах возів, серед кущів, під звислим над дорогою гіллям дерев. Лише тоді стало трохи видніше, як вони виїхали на гору над галявиною, де була вуглярня.

Сіявся дощ. Розірвані хмари мчали по небу, жовтаво-зеленкуваті там, де час від часу визирав місяць. Хижка стояла чорна, і німа, і глуха.

Чужий зупинив коня. Чекав, прислухався. Собака вже повинна була б вийти або подати голос. Гавкнути, заскавучати... Він міцно натягував віжки, щоб Найда, вискочивши із заростей, не злякала коня. Бо може бути й так...

Вітер віяв від хижки. Найда може не почути їх.

— Но! — Кінь повільно рушив. Рука, що тримала віжки, тремтіла. «Тепер Найда повинна була б загарчати, почути, що по неї прийшли».

Коли він під'їхав до хижки, то вже знав напевне, що Найдине кубло порожнє. Спинивши коня біля ганку, він завернув його. Хай і кінь знає, що не треба йти далі. Зупинив воза коло самих сходів, зліз на землю і, опустившись на коліна, застромив руку в порожняву під сходами. Солома була холодна.

Він знав це, відчував, що так буде, і все-таки не хотів вірити. Встав і оглянув двері хижки. Дверей ніхто не чіпав, він добре бачив це у світлі місяця, що саме виринув з-за хмар. Дві середні дошки ганку виламані. Він запалив сірник. Блиснули великі цвяхи на краю зірваної з місця дошки. Зрозумів — звідси, згори накинули на шию собаці зашморг.

Він опустив назад дошку, зійшов з ганку, виліз на воза. Віжки прив'язав до люшні, кінь сам рушив з місця. Доки він навантажив три вози і повернувся в село, настав ранок. Втомлений, розбитий, побрів він до хати. У воротях стрівся з Мішком, котрий якраз повернувся додому від зерносушарки.

— Лантух там стоїть, коло печі.

— Не треба.

Мішко знизав плечима:

— Ти сказав, я зробив. Тепер уже не треба? Ех, що ти за людина,— похитав докірливо головою.

— Завтра розповім.

— Якось обійдусь.

— Найду вкрали. Виламали дошки ганку.

Комбайни стояли, коні відпочивали. Лише вантажні машини звозили хліб під накриття коло зерносховища. Повільно минав час перед обідом. Мішкова жінка частувала чужого чаєм, смаженою на салі картоплею, простоквашею.

— Лихоманка б'є тебе, Андраше,— сказала жінка, бачачи, що й біля червоного черева пічки чужий тремтить.

— Безсоння,— відповів він. І, щоб уникнути нових розпитувань, сказав: — Можу віднести Мішкові обід.

Мішко взяв у нього вузлик з їжею.

— Сідай, бери ложку.

— Мене вже нагодували.

— Справді?

Чужий кивнув.

У пічці сушарки тріщали сажневі поліна. Нагорі, під накриттям, стукотіла віялка, скреготіли й шорхали дерев'яні лопати, дзижчав мотор, чувся дівочий сміх, чоловічі голоси, і вереск, і суперечки, й регіт.

Раптом запала тиша. Мотор зупинився. Дівчата й жінки гуртом підійшли ближче до вогню і вмостилися навколо печі.

— Дядьку Мішко, погріємось у тебе,— сказала одна молодичка.

— Лопатою покрути, це краще гріє, ніж такий стариган, як я,— засміявся Мішко.

В цей час одна дебела жінка підступила до чужого:

— А Найдина шкура вже сохне у Євсея на горищі,— промовила вона.

— Оце та Борбала,— поспішив втрутитись Мішко,— котра бачила, як ти кумував із злодіями.

— Я не казала, що бачила. А як не віриш, то вилізь до Євсея на горище і побачиш, чи правду я кажу.

Чужий не зронив і слова. Лиш обличчя його було незвично бліде.

— Замовкни! Забирайтесь звідси, робота не жде! — роздратовано вигукнув Мішко.

Дівчата перезирнулись і засміялись. Борбала розштовхала їх, сіла на ослінчику і справді замовкла, ніби виконавши те, що належало.

Коли мотор знову загув і гості розійшлися, Мішко повернувся до чужого.

— Не було у тебе собаки й нема. Все. Чулі приведе цуценят — одне твоє.

— Не треба.

— З Євсеєм не зв'язуйся.

— Облиш.

— Від щирого серця кажу — не дивись, не слухай. Ця Борбала... Хлібом її не годуй, проживе й плітками. Ще й погладшає!

Чужий кивнув.

Мішко якусь хвилю заклопотано дивився на нього. Потім махнув рукою, поправив вогонь і заштовхав у піч товсту поліняку.

Дощ перестав, вітер трохи підсушив дорогу. «Запрягай», — гукнули звідкілясь. Чужий теж рушив.

Біля стайні стояв Євсей. Чистий, свіжий, виголений. Побачивши чужого, він одразу ж підійшов до нього.

— Значить, згайнував мою собаку?

— Можеш і так сказати,— стиха відповів той.

— Можу і так, можу і отак, а я тобі одне лиш скажу — ти мені все відшкодуєш! — Голос Євсея од злості став тонким і писклявим.

Фурмани по двоє, по троє збирались навколо них. Вони ще й самі не знали — буде видовисько чи, може, доведеться вирятовувати Євсея із чіпких рук чужого.

Але той не рухався й не озивався.

— Плати! Я вимагаю — плати!

— Хто вбив собаку? — раптом запитав чужий. Тихо запитав, та Євсей все-таки відступив на два кроки. Але одразу ж зупинився й загорлав:

— Це тобі треба знати, як назвався господарем.— Потім удавано байдуже сказав: — Балакають, що згори витягли зашморгом. Хтось незнайомий був.

— Вона вже тебе не впізнавала. Це ще не означає, що то не ти був.

— Глянь,— обернувся Євсей до присутніх.— Отакої! Найда мене не впізнавала. Чули? — він нахабно дивився чужому просто в вічі.

Той мовчав. Хвилина збігала довго-довго. Євсей зблід, але не рухався. Фурмани чекали, що буде далі.

— Досить, поговорили! — Голос чужого був хрипкий.— У Мішка стоїть три пуди зерна. Можеш забрати.

— Мені не зерно потрібне, а гроші за оте стерво.

— Годі, Євсею. Чуєш, годі! Поговорив, а тепер забирайся! — озвався один молодий фурман.— Та швидше, бо інакше від мене дістанеш те, що оцей чоловік, дідько його знає, чому, не зважиться зробити.— І тицьнув Євсеєві під ніс міцно стиснутого кулака.

— Ще лиш сопляків тут бракувало,— гордовито сказав Євсей, бо руку хлопця вже міцно тримали двоє. Чужий перший залишив зборище. Пішов до коня, накинув йому на шию вуздечку і підвів слухняну тварину до голобель.

Збиральні роботи ще й не скінчилися, як Євсей став «директором птахоферми». А чужий — лісником. Він не прийняв запропонованого йому у селі житла. Попросив, щоб дозволили йому оселитись у хижці, де він жив, коли був вуглярем.

— Дурний ти чоловік,— лаяв його Мішко.

— Взимку буде ще краще, як літом.

— Але ж і літом там паршиво! Влітку замучують усілякі кровососні гади, а взимку щипатимуть білі мухи та вітер.

— Нема там, у лісі, вітру.

— Вистачить, що холод щипле. Я не кажу, витерпіти можна. Але ж темінь людину смутить. І дорога замкне тебе краще від тюрми. А кінь жахається вовків. Ну, що в тому знайшов доброго?

— Недобре, але...

— Може, нечистого ждеш до себе в гості? Чи вже людської душі бачити не можеш? — казав Мішко, намагаючись звести все на жарти.

— Не так воно, Мішо. То люди не хочуть знатися зі мною.

— Твоя вина!

— Про це не будемо сперечатись.

— А таки не будемо, бо ще приб'єш своїм оком.

— Якби мав я таку силу, не туди б її приклав. І користався б нею часом.

— Ну. Не розумієш жартів?

— Не дивно було б, якби не розумів. Але розумію.

Мішко хитав головою.

Отже, Андраш перебрався в хижку. Із цегли й глини, що були там поблизу, склав собі піч. Осінній вітер точно вказав, де ще треба законопатити шпарки.

У село він ходив рідко. Зерно на хліб тримав у Мішка, звідти носив до млина молоти. Тоді ж заходив до крамниці та до сільради. Хліб пік собі сам, підлогу мив щосуботи. Дров у нього було доволі, трісок для розпалювання печі більш ніж треба, бо й тепер вирізав топорища, голоблі й полоззя до саней.

Під теплою хижкою оселились кролики — Мішко приніс і подарував самця й самку.

Мішко, до речі, не минав нагоди завітати до хижки. Чи возив солому, чи приїздив по вугілля, а чи то за дровами для свого господарства — ніколи не лінувався зробити гак. Здебільшого тоді, як стояли великі холоди і світило сонце, і твердий сніг рипів, скрипів під саньми. Завжди запрягав того рудогривого коня, що працював разом з ними ціле літо. В добре натопленій хатині вони багато про що говорили. Про те, що пишуть газети, і про те, що говорить село, про нові притчі Борбали, про війну, про чаклування і про попів. Навіть про Євсея, котрого швидко зняли з тієї посади. Крав яйця, от і спіймали на гарячому. Домовились також, що з весни знову разом вуглярувати мут ь. Лише про собак не говорили ніколи і про минуле.

Та Мішко був не єдиним гостем чужого. Дроворуби теж заходили до нього погрітись і, якщо мороз та завірюха того бажали, то гості часто залишались у хижці й на ніч.

З угорської переклала
Лідія МІШЛЕЇ